

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXII-ik évf.

Mártius, Április. 1887.

2-ik füzet.

VALLÁS ÉS HIT.¹⁾

Ezelőtt 20 esztendővel enyészék el — legalább ideig-óráig — egy intézmény, mely legalább oly kifejtett és megállapított alakban, a világ történelmében páratlan, u. m. az egyházi és világi hatalom két személyre oszlott uralkodása Japánban. Az egyiké a Mikádóé, röviden mondva, a felség (majestas) volt, de a másiké — a Szoguné²⁾ — a hatalom. Itt egyelőre csak az elsőbel van dolgunk, a kinek életmódját egy útas imigy írja: „A Mikádó magát többek közt az ég (menny) fiának, a megtestesült napistenségnek mondotta. A neki tartozó és meg is adott tisztelet legendaszerű vala. Hirlelték és hitték, hogy maguk az Istenek és félistenek is járnak látogatására az udvarába. Bé nem avatott embernek az ő látásához nem volt szabad jutni, meg lett volna vele fertőztetve; lábának nem volt szabad a földet valaha érni és a mi személye használatára szolgált, ruházata, evőszerei, edénye, azt mind elpusztították, összetörték vagy elégették, nehogy valaha valaki hasznokat vehesse. El levén merülve bizonyos átszellemülés állapotába, andalgásba, melyből semmi külső zaj fel nem serkenthette, egyhangulatu, álmos életet élt, kertjei közepette elvonultan és soha ki nem téve a lábát palotája falain kívül. Lassanként mozdulatlanabbá lett, mint szentélye aranyozott kárpitja megett egy Buddhaszobor és elött az az idő, melyben csak udvara asszonyai közeledhettek szent személyéhez.“

Erre a — tovább nem részletezendő — képre t. hallgatóimnak a középkori pápa és római császár, a Capet nemzetségi henyélő királyok és majordomaik, vagy VII. Gergely idejében a pápaság és császár meg királyság jutnak eszébe, sőt némely államok alkotmányos királyai, kikről ki van — eszményileg — mondva, hogy „uralkodnak, de nem kormányoznak“. Nekem, megvallom, egészen másutt jár az eszem.

Egy allegoriát látok a vázolt képben, mely a vallás dicső

¹⁾ Nagy tudósunknak a Dávid F.-egyletben tartott értekezése. Szerk.

²⁾ Mások Tycoonnak nevezik.

palotájába rekesztett és elkülönzött hitet személyesíti a Mikádó alakjában. Igenis nem tartja ezt szorosabban fogva palotai étiquetteje, mint a hitet tartják a felekezeti dogmák és én arra az óhajttássá vált gondolatra jöttem, vajon nem lehetne-é, ha bárcsak elméletileg, az ő fényes szolgaságából kiszabadítani őtet? És nemcsak meggondoltam, hanem ezennel meg is kísértem.

Mint hogy a hasonlatok gyakran szülnek nem önkényes és önkényes félreértéseket szokott következményeikkel együtt, minek fényes példái a természeti processusok allegoriáin épült vallásformák, ki kell mindenenek előtt jelentenem, hogy Mikádó-féle hasonlatom csupán csak a helyzet azonosságáig terjed és ez kettős kötelességemmé teszi kimagyaráznom, mit értek a hit nevezete alatt.

Az alapeszme képét különböző alaku szavak viselik, u. m.: hit, hiszem, hívés, hitel. Mindnyájan a „hisz“ gyök származékai s köztök a hívés, mely a köznyelvben legkevésbé használatos, legáltalánosban fejezi ki az eszmét, a többiek pedig különféle alkalmazásában. Lássuk hát, mi a hívés?

Hogy még csak ne is láttassam reáfogni valamit, philosophiai — tudtomra legujabb — szótárból³⁾, idézem a fogalomnak, illetőleg a szónak értelmezését. „A *hívés* alanyiasan érvényes alapokokra támaszkodó meggyőződés, mely ennél fogva közép helyet foglal a vélemény és tudás között; amaz t. i. történetes, nem követelő nézet, ez pedig alanyiasan és tárgyiasan megalapított ismeret, holott a hívés csak tisztán személyes bizonyosságot nyújt, a mely az alany (a hívő) előtt lebegő tekintélyekre (szülőire, tanítóira, a hagyományra, irásokra), vagy még az ő saját tapasztalataira is támaszkodik. A vélemény bizonyosságát kérdésesnek (problematikus), a tudását szorosan következetettnek (apodicticus), a hitét állítónak (assertorius) nevezik“.

Ha az újabb és legújabb philosophiai irodalmat összekurkászszuk is, az idézettnél se többet se jobbat nem lelünk. Sehol se tudnak kibontakozni ebből a háromságból (trias:) „vélemény — hívés — tudás“, a mi nekem arra szolgál biznysugul, hogy a philosophiai módszer főszköze, t. i. az elemzés kérdésében mai nap Socrates, Plato, Aristoteles kora óta nemcsak nem haladtunk, hanem még hátrább állunk, mint a meddig ők jutottak volt. Kirchnertől még azt sem tudjuk meg, melyik rovatába tartozik a hívés a fogalmaknak. Másfelől, úgy látszik, ő nem tudja, hogy a nevezett három szó nem fér egy kalap alá. Nem biz' a, mert a hívés és a tudás lelki állapotok;

³⁾ Kirchner' s Wörterbuch der philosophischen Grundbegriffen. Heidelberg 1886.

a vélemény pedig szóbeli nyilatkozat, mely csak szerénységből van abba az alakba öltöztetve. Az ember magában sohasem vél, hanem tud, vagy nem tud, hiszen, vagy nem hiszen, a kétféle ellentét mindenike közt pedig nem a vélekedés, hanem a kételkedés, a bizonytalanság lelki állapota foglal helyet. A tudás és hívés közt nincs átmenet, nem is váltják fel egymást okvetetlenül: hanem az a viszony van köztük, hogy a hol a tudás megszűnik, ott kezdődik, de éles határvonallal választva, a hívés. Ezt mondja igazában ki amaz elhírhedt nyilatkozat: *Credo quia absurdum est.* (Ezzel a mondattal rendesen Tertullianusra hivatkoznak, de nem egészen pontosan. Az idevágó hely nála ez: „*Et mortuus est Dei filius; prorsus credibile est, quia ineptum est . . .*“.) Nem azt kell néfálán érteni rajta, hogy a z é r t hiszen, mivel képtelen, hanem hogy: a mi képtelen, azt tud ni nem, de h i n n i lehet, vagy rövidebben mondva: „Hinnem kell, mivel nem tudhatom.“

De a fogalomban megkülönböztetett két állapot nincs az életben elkülönítve. A tudásnak igen gyakran pótléka a hívés; a hívést megerősíti a tudás. A tudást szintoly gyakran kíséri a hívés, mint az önhittség s a mit erősen hiszek, úgy jó nekem, mintha tudnám. Mindezekre majd példák fognak bővebb világot vetni. Most, miután méltán feltehetem, hogy minden ember tudja, mi az a hívés, és reménylem, hogy fogalmát néhány jellemvonással határozottabbá tettem, következik az a kérdés: valóban lefoglalta-e magának a vallás és hívést?

Ime, a Fétis-imádó egy természeti test töredékének, egy otromba mesterség csinálmányának, magával jótehetetlen tömegnek oly erőt tulajdonít, mely őt gazdagsággal, egészséggel áldhatja, veszélyből mentheti, nyomorral, halállal sujthatja. Van-e ebben árnyéka is a tudásnak? A Fétisista vallása egész teljességében hívés.

A mythológiában a természeti erők személyesülnek és allegoriáikban a valóságnak u. m. az erőknek és működéseiknek megfelelő tulajdonságokat és jellemvonásokat lelünk, úgy hogy a tudásnak kisebb-nagyobb mértékét az illető vallás hiveitől eltagadni nem lehet. Továbbat egy mennydörgő Jupiter, egy világító Apolló, egy tengereket felzavaró Boreas képzeteinek is van költői igazságuk, s a képzelés is neme a tudásnak. De hogy nap is legyen, szekerező Apolló is egyszerre és a kettő egy legyen, azt már csak hinni lehet, még pedig oly hívéssel, melynek a „*credo quia absurdum est*“ a typusa.⁴⁾

⁴⁾ Valamint nekem, úgy másnak is alaki eszmetársulatnál fogva eszébe juthat a Ján. Ev. I. 1.

Lássuk a keresztény vallást.

Itt megint jónak látom, ha csak az első izben érintett okból is, idegen tollal⁶⁾ iratni le felfogásomat. „A legközelebbi mód, melylyel a vallásos hívés kidomborodik, a kijelentésnek, mint isteni közetlenség s ennél fogva csálhataflan tanitmánynak a hívése. Ebben az alakjára nézve általában természetfeletti kijelentés hívésben azonban egy elméleti és egy alkalmazott mozzanatot különböztetni meg: egy vallásos igazság elismerését és az elmének teljes bizodalmon nyugvó bizonyosságát. Az igazi vallásos mozzanat csak az utóbbi, de a mely az ő történelmi határozottságát mindig történelmi közösségben, társaságban vagy pajtasságban és igazaknak tartott, történelmi tényeknél fogva kapja. A két mozzanat, u. m. a kijelentés igaznak tartása és a hirdetett tanok igazságáról való meggyőződés összefoly a keresztény hívés fogalmában, és nevével egyszerre mind a két értelemben élnek a keresztény egyház legrégebb korában. Midőn aztán a gnosticusok a történelmi hagyománynak philosophiai mélyebb értelmére akartak jutni, sőt követelték is, hogy jutottak, vitatkozás keletkezett az egyház keblében, a hívésnek a tudáshoz való viszonya felett. A philosophiai miveltségü atyák (patres), köztük különösen az alexandrinusok: Clemens és Origenes, az utóbbit tartották magasabb fokunak, holott mások, mint Irenaeus és Tertullianus az egyházi hagyomány sértetlenségét törekedtek teljesen biztosítani. Azóta hovatovább közönségesebbé vált az a felfogás, hogy a keresztény hívés főképp, vagy éppen kirekesztőleg történelmi hívés, u. m. az egyházi tannal tartás és tekintélyének hódolás. Hiszen ki merte mondani már Augustinus, hogy ő magát az evangeliumot sem hinné, ha az egyház tekintélye nem birná reá. Augustinus állitmányai: *fides praecedit intellectum*; (a hívés megelőzi az értelmet, azaz: elébb való az értelemnél) és *credo ut intelligam* (előbb hiszem s azután végire járok) széltiben érvényesek voltak a középkori theologiában. Abälard ugyan támasztott némi kétséget iránta; de az csak arra való volt, hogy igazolja utólagos, tudományos fürkészéssel az egyház tekintélyét. Hasonló irányban működtek a Scholasticusok is, úgy hogy a vallásos hívés a kath. középkorban az egyházi tekintély szárnya alatt pihent s kotlója oly féltékenyen őrizte, hogy az Abälard-féle jóakaratu törekvést is héjjának nézte, és csak úgy érezte magát biztosnak, ha megtiltatik minden vizsgálódás a dogma igazsága felől“.

⁶⁾ Brockhaus Convers. lexicon. Glaube cikk.

Kell-e világosabb bizonyosság, mint ezek a tények, hogy a r. kath. anyaszentegyház csakugyan fogva tartotta és tartja a hívést. Még pedig annyira elkölönítve, hogy természetes szövetségesét, a tudást sem türi meg mellette. Tisztességgel, dicsőséggel, hatalommal ellátta, tömlöczöt, kinszert, karót, kardot, máglyát adott rendelkezésére; nevét, a nyelvek szeriut változtatva, mint: fides, foi, faith, hit stb., a vallásnak tökélyes synonymájává tette; de biz' a mind ezen „boldogság“ mellett mégis csak fogoly s arany lánczai tündöklése aligha bírja pótolni szabadsága vesztét.

A XVI. százbeli reformatio nem változtatott a dolog állapotán. Az anyaszentegyházról áttétegett a tekintély a Szentírásra: ennyiből áll az egész! De keletkezett ám mellette a Liber „de tribus impostoribus“, keletkeztek majd a „freethinkerek“ és „encyclopaedisták“ hadai és utoljára Némethonban az „észszerü theologia“, mely Semlerrel (1767—1786.) kezdődött és Strausszal (1864—1872.) végződött. Ezek az igaz, hogy mindnyájan kiszabadításán dolgoztak a hitnek, de oly mostolán és szerencsétlenül, hogy nem rajtok mult, ha lelkét ki nem adta.

Nem kísérem tovább a „hivés“ sorsát a keresztény vallás történelmében, mert eléggé kimutatottnak vélem, hogy legyen hit vagy hívés, a keresztény vallásban erősebb kötelékekkel: dogmával, tekintélylyel volt és részint van megnyűgözve, mint a Mikádó az udvari etiquettejével. És dicsérnem kell az egyház eszét, hogy oly gondosan örzi a hitet, mivel mindenhatóságát, akár csalóka fény, akár igazi búverő legyen, csakis azzal gédelgeti. Én azonban erre nem hajtván, megkísértem, nem lehetne-e az imént emlegetett kötelékeken tágitni, hogy a hit szabadabban lélegzelhessen. E végett egy kis hadjáratot kell inditnom, mely ámbár csak vélemények és állítások küzdelmében áll, de szent érdekek körül forogván, nem csekély figyelmet igényel. A hadjáratok kimenetele bizonytalan. Ha azonban valamelyik fél elárulja haditerveit, oszlatja vele a jövendő homályát az igaz, de úgy, hogy ellenfelére süssön a szerencse napja. Én mégis annyira bizom ügyem igazságában, hogy küzdelmem tervét ime köz tudomásra adom. Könnyitse megértését a következő adoma.

Azt beszélí Börne párisi leveleiben, hogy egy jószívü uriaszony erősen el levén keseredve bizonyos szerencsétlen eseményen, a melyet jóvátenni vagy csak azokon, a kiket ért, segitni nincs hatalmában, ő az asszonyságot azzal vigasztalta meg, hogy hiszen olyas valami éppen nem ritka eset, sőt ritkaság az a nap, a melyen Párisban vagy Franciaországban hasonló ne történnék.

Nekem szándékom kimutatni, hogy a hit, nem a vallásformák, különösen a kereszténység melegházában örzött, gondozott és ápolat drága növény, hanem az egész földön elterjedt, nem egyszer általmas, de általában a természet rendje fentartására szükséges burján, melyre — különféle nevei alatt — az életnek minden viszonyaiban rábukkanunk. Igaz, hogy nem mindig ismerünk, legtöbbször nem is ügyelünk reá s azért szükségesnek tartom reáförditni a figyelmet.

Tudjuk és milliók tudják, hogy London városa létezik.

De vajon tudjuk és tudják-e igazán, azaz, a szó teljes értelmében? Ennek a jelentését kell hát szorosán megállítanunk, mielőtt a kérdésre felelhetnénk. Megkísértem elmondani s felkérem t. hallgatóm mindenikét, hogy mondandóimat magukban ismételve vessenek számot magukkal, hogy igenlik-e teljes meggyőződésből. Nó hát; tudom, hogy vagyok, képzelek, okoskodom és akarok; tudom a nézet- és gondolatformákat (ür, idő, ok); tudom (megjegyezve, hogy az emlékezés is tudás) jelen és volt érzelmeimet, (fájdalmat, éhséget stb); tudom azt, a mit öt érzékemmel felfogtam és fogok és végre tudom azt, a mit mindezekből szorosán és kifogástalanul következettek. Ezekkel körül van határozva a tudás fogalma, s a mi körén kívül esik, az már csak hívés lehet. Jelesen tehát az, a mit csak beszéd következtében képzelünk, vagy gondolunk, akármily élénken gondoljuk, vagy képzeljük, nem tudás, hanem hívés. Vannak mind a kettőnek számtalan fokozatai, de mindezekben mindenikök saját mi-voltában ugyanaz. Aztán azt se feledjük el, hogy legfelsőbb fokozataikban mindkettőjük eredménye a meggyőződés. Megjegyzem közvetve, hogy én értelmezéseimet, mint vehették észre egészükben s részeikben, az élet köznyelvén adtam elé s azt tartom, jobban, biztosabban is teszem, semmint ha az iskolai philosophia körmönfont és a közéletbeli és romlatlan nyelvü kifejezéseinél határozatlanabb műszavaival éltem volna. Jelesen kerültem és kerülöm a Kirchnertől kölcsönzött értelmezésben is előforduló Subjekt és Objekt (alany és tárgy) szavakat, melyekkel az újabb kor philosophiája örökösen nebeleg, úgy, hogy náluk nélkül egy lépést sem bir haladni és a melyeken annyit faricskál és faricskált, hogy már voltaképpen meg sem különböztethetni; mert ott van az a szörnyeteg Subjekt-Objekt, a mi olyforma képtelenség, mint vizolaj, vagy az alchymisták hidegtüze és szárazvize. Az idézett értelmezést követő igazításomban kimutattam, hogy a jelen esetben legalább nincs szükségünk reájuk. De haladjunk tovább. — Oly példát, a milyent Londonról hozék fel, számtalant gondolhat sőt tapasztal akárhányat minden istenadta nap

akárki. Ez okból még csak egy fontos eljárást említek meg az életből, t. i. a törvénykezést. Az ebben cselekvőleg vagy szenvedőleg résztvevő személyek közül, az elkövetőnek és szemtanunak van és a vádlónak lehet tudása a tényről, holott a bírácoknak és esküdteknek csak hivesük van és lehet. Annyira igaz az, hogyha egy bírónak tudása van a tényről, s elkövetőjéről, jó lelkiismerettel nem maradhat meg birói székében. Csak tanutól kérdik, hogy „tudja-e“, az esküdteket arra szóllítják fel, hogy okiratok, tanuk, felelgetések kihallgatása után jó hiszeműleg mondják ki verdictjüket, mely után éppen oly jóhiszemben keletkezik a bírák döntvénye. Ennélfogva bébizonyítottnak vélem, hogy hát a hives a közélet minden viszonyaiban résztveszen.

„Igen, de itt most a „hit“-ről és nem „hives“-ről van szó“, vetik ellenem. Érintém már feljebb ezt a névkülönbséget s most tovább fejtem azzal, hogy nem egy dolognak levén két neve, máskor meg két dolognak egy neve, szóról dologra következtetni tüzetes vizsgálás és elemzés nélkül nem lehet. Ha lehetne, arra hivatkoznom, hogy a görög πίστις, a latin fides, a német Glaube, a francia croyance, mind a „hives“-t, mind a „hit“-et jelölik; de most az elemzést hívom segítségül, mely szerint a hit a kijelentésen épül és így, mint akármely más hives, más beszédére támaszkodik. Másfelől pedig a tudás jellemzéséből egy vonást sem lelünk benne. Hogy pedig jóllehet feleslegesen, egy idevágó példát hozzak fel: a kereskedelmi világban keletkezett „hitel“ köztudatosan hiveset jelöl, mint európai neve: credit is bizonyítja, és így hit, hitel, hives synonymák és csak alkalmazásukban különböznek. Nem áll ellent ennek a Széchenyi megkülönböztetése (Hitel 186 lap.) „a keresztény vallásban s így mennyei dolgokban a határtalan bizodalom, társasági összeköttetésben ellenben a legnagyobb óvakodás, a mi himezés nélkül . . . nem egyéb, mint „bizodalmatlanság — kirekesztőleg az igazi alap“. És továbbat (u. o. 187. l.) „én részemről, ha pénzem lesz valaha kölcsönzésre, nem azt fogom tekinteni adósomban, az erénynek mily magasságán áll s hihetőleg a menyország hányadik grádián fog örökön-örökké vigadni, hanem micsoda hypothékát adhat nekem“. Dicsélyes (plausibilis) biz' e, mint Jósika M. mondaná, csakhogy nem állja ki a tűzpróbát: az elemzést. Ime, mellőzve azt, hogy Sz. nem magyarázza meg, miképp és minélfogva származott hát a credit a credo-ból, csak egy alkalmazott példát veszek fel. Egy vidéki kereskedő elmegy Bécsbe egy gyároshoz, portékát veszen tőle, de nem fizeti ki, hanem váltót ad a gyárosnak. Ez hát annyi, mintha ez

bizonyos összeg pénzt kölcsönzött volna a kalmárnak és egyedüli hypothéka az elvitt portéka. De vajjon biztos-é? A viláért sem, mert a kalmár a portékát aprajában el kell hogy adja s a békapott pénzből vagy kifizeti az árát, vagy elkölti egyébre a nyereséggel együtt. A gyáros, mikor a váltóval megeleégszik, az elsőbb alternatívát hiszi és e szerint a kalmárnak becsületességében vagy okosságában, hogy hitelét fentartani kívánja, bízik. Ámde egy másik „óvatosabb“ gyáros nem elégszik meg sem az elenyészhető hypothékával, sem a kalmár fogadta váltóval, hanem kezeset követel s azt szabja feltételül, hogy legalább két „hiteles“ aláírással legyen megerősítve. És mit tesz ez egyebet, mint azt, hogy a gyáros a hívést a kalmárról a kezesekre ruházza át. És még teljesebb hívést, mert a kezesek nem kötnek le semmi specialis hypothékát, hanem csak nevével s ahoz csatlakozó vagyonuk s addig ismert pontosságuk hitelével állanak jót. Bizonyosság pedig így sincs, mert a váltó lejáratá előtt mind a kettő megbukhatik. Ezek nem ideális példák, hanem gyakran történő esetek és czáfolhatatlanul bizonyítják, hogy az iparos és kereskedő világ a legfeszítettebb „óvakodás“-sal sem nélkülözheti a hívés elemét. A hitel igazi alapja tehát éppen úgy, mint a hité, a bizodalom nem a „bizalmatlanság.“

Az élet széles teréről vonuljunk be a tudomány szűkebb vidékére, s megfogjuk látni, hogy itt is helyet foglal hatalmasan a hívés. Vegyük karonként.

Első a theologia. Említém már feljebb, hogy Abälard s a scholastikusok a vallás igazságait és az egyház döntvényeit a tudás mezébe törekedtek öltöztetni.

Igen, de a tudáson kívül csak hívés van s csak ennek mint meglevőnek a rovására érvényesíthették törekvéseiket azok a theológusok. Egyenesebben támadta meg a hívést a XVIII. és XIX. százbeli protestans theologia, melynek eljárását részleteznem, vagy tovább jellemeznem szükségtelen. Második a jogi kar. Ezzel röviden végezhetünk. Csak azt kérdem, van-e a Corpus Jurisben oly állitmány, mely tekintélyen ne alapulna s támaszai idézetek ne volnának. A feleletet s következtetést másokra hagyom s átmegek

Az orvostani karhoz, még pedig megvallom, egy kissé tartózkodva. Mert a közönséget szorosabb kötelékek fűzik az orvoshoz, mint a paphoz s az előbbi igen könnyen sérelmet, tekintély, bizalom csökkentését sejtethné abban, a mit mondani akarok, azt t. i. hogy az orvosi praxisban ha nem sűrűbb, de egyiket a másikba vetve legalább is oly sűrű szerepet játszik a hívés, mint a tudás.

Lám az asztalos tudván-tudja, hogy azok a darabok, melyekre deszkáját fűrészeli, pontosan beleillenek a készitendő butorba. De vajjon a sebész nemegy műtét alkalmával tudja-é, hogy jóra vagy roszra fordul-é vele a patiens állapota?

Aligha! De végre hajtja munkáját jó hiszemben.

Az orvoslás legbizonyosabb ágából, a sebészetből vevém szándékosan példámát, mely jobban kidomborítja a belorvoslás még szorosabb kapcsolatát a hívéssel. „Mit? hát nem tudás az — szól fel a belorvos, — midőn én a symptomákat combinálva a nyavalya ismeretére jutok s ellenszereit megrendelem?” Nem biz az, engedelmével az orvos urnak. Tudás az, mikor az orvostanhallgató a klinikán egy beteg ágyánál az illető symptomákat tapasztalja és az indicált orvosságot neki beadván, sokszor előre is megmondható hatását szemével látja. Tudást szül továbbat, ha több ily fajtájú betegek ágyait meglátogatván, az egyező symptomákat s az orvosszer azonos hatásait számba veszi. De midőn kilép az életbe s egy keze alá vett betegen ugyanazon symptomákat látja és abból a nyavalya nemére s kellő szerre következtet, következtetése csak hívés szüleménye.

Mert, valamit Leibnitz szerint két, tökélyesen egyenlő lapu, úgy két, tökélyesen egyenlő betegség sem létez. Az azonos symptomákhoz járulhatott egy észrevétetlen, vagy kimaradhatott egy csekélynek vélt eset és akármelyik megváltoztathatja a nyavalya természetét s hatástalanná teheti a rendelt szert, holott az orvos nem úgy hitte!

Különös példákul emlithetem, hogy Hippokrates hitte a „humores peccantes“-t, dr. Brown és iskolája a stheniát és astheniát, az egész orvoslág az érvágás és pióczázás nélkülözhetetlenségét, dr. Jenner a tehén himlő, valamint Pasteur hiszi ma a veszettség beoltásának óvó- és mentő hatását. Továbbá dr. Sauer hitte hogy a kékkő (sulphas cupri) biztos ellenszere a tüdőgyuladásnak, nemkülönb Priessnitz, hogy a víz minden nyavalyának. Helye van hát biz az orvosi praxisban a hívésnek s az nem az orvos hibája, hanem a természet rendelése; de nem is veszélyezteteti sem a tekintélyt, sem a bizodalmat. A meggyőződés két eleme a tudás és a hívés közt, általán véve, nincs antagonismus; együtt kiegészítik, legalább segítik egymást, hanem körülmények s alkalmazás igenis ellenségekké tehetik. A mi magát az orvostudományt illeti, csak történelmét kell olvasnunk, hogy lássuk, mily kevés benne a tudás és mekkora helyet foglal a hívés, még pedig nem ritkán a tegnapival

ellenkező mai. Szolgálhatnék példával eléggel, ha időm és helyem volna hozzá. De sietnem kell, most egy nagy — és ne vegyék rossz neven — gyülevész tömeg áll előttem, melynek philosophiai kar a neve és a melyet tagokra kell szaggatnunk, hogy birhassunk vele. Legyen első a philosophia, hol ismét meg kell különböztetnünk magát a philosophiát és a philosophusokat s ezek közt az iskolák fejeit és tanítványait, vagy követőiket, az -anus-okat, -icusokat és -istákat. Az utóbbi csoport jelszava az $\alpha\upsilon\tau\omicron\varsigma \ \epsilon\pi\alpha$ (a mester mondta) lévén, azt gondolom, bésorolhatjuk őket tömegesen, részletezés nélkül a hívés rabszolgái közé. De magok a mester philosophusok sem voltak mentve tőle. Midőn Thales azt állította, hogy minden csak víz, Heraclitus a nyugalmat, az eláta a mozgást tagadta; a Plato születés előtt kóborgó ideái, Descartes automaticus állata és üranya, Kant categorischer Imperativja, Schopenhauer pessimismusa mindnyájan hívés és nem tudás tárgyai. És hogy mily bonyolodott vegyületei a kettőnek alkotják a philosophiai rendszerek mindnyáját, azt még csak vázlatban is rajzolni, nem értekezést, hanem könyvet igényelne. Vegyünk hát mást elé.

Quid prius dicam solitis (matheseos) laudibus? Nő, hiszen abban nem fogok hívést lelni, gondolják. Pedig rosszul; mert ha édes keveset is, csak lelek. Az algebrában azt, hogy egyenleteket a 4-dik fokon túl nem lehet általánosan megfejteni a jelen száz 2. tizedéig csak hitték, míg Abel a hívést tudássá nem változtatta; holott az Euklides XI. axiomáját mind e mai napig hiszszük, sőt azt is, hogy ebbeli hitünk sohasem fog tudássá változni. A differentiale-t de mi szükség többre, midőn czéлом csak azt megmutatni, hogy a hívés per medios ire satellites et perrumpere amat saxa potentius ictu fulmineo. És ha az egy oly szilárd alapon álló deductiv tudománnyal történik, minő a mathesis, miképp állhatnának ellene azok, melyeknek a mathesistól és philosophiától kölcsönzött fegyvereken kívül csak az inductio szolgál erődítményül. Nem is vesződöm azzal, hogy az ide tartozó tudományágakban külön-külön nyomozzam a hívést, midőn általában az inductiói eljárásnak ez adja meg a végleg bizonyító erőt. A tudás benne csak addig tart, míg az adatokat észleljük s összehasonlítjuk, de itt aztán meg is szűnik s mint annak a rendi, a hívés kezdődik. 999 testet megvizsgállok, s mindenikben A és B tulajdonságot C minőséggel kapcsolva lelem, ez a tapasztalatom: tudás. De hogyha az 1000-dik testen ott látom az A és B-t, csak hiszem, de nem tudom, hogy meg fogom-e C t is lelni rajta. Ne

csodálkozzanak hát t. h., ha azt mondom, hogy a Newton hires attractióját szintugy hisszük, — (még azt is hozzátehetnők, hogy „quia absurdum est“) — mint hitte Cartesius az örvényeit, a világosság hullámnázás elméletét, úgy, mint Newton hitte a kiszivárgását (emanatio) és hogy Humboldt Sándor nem a tudományt akarta bántani, mikor az aethert mythusnak állította, hanem csak azokon sajnálkozott, kik létezését hiszik. Pedig biz' ezt hiszi a physicusok leges-legnagyobb része, valamint mindnyájok az erők parallelepipedumát és a villam fluidumát, mint a kémikus az atomokat és symmetriás rendezkedésüket; a geologus a centralis tüzet, a zoologus és botanicus — ámbár ingatott hittel — a fajok állandóságát; a physiologus az életerő létét vagy nem létét és az öntudat gépies származását.

Még van egy hátra: a történelem. Itt az az eset, a mit feljebb a törvénykezésnél említettem, t. i. hogy az eseményeket tudni csupán cselekvőik és a szemtanuk tudhatják. Rajtuk kívül az egész emberiség csak — röviden mondva — hallomásból értesülhet felőlük. Világos hát, hogy a hívés a történelemnek parányi részecskék hiányával egész terét elfoglalja.

Ily szélesen el van terjedve, ily mélyen el van vegyülve életben és tudományban a hívés és osztogatja bennük jótéteményeit. Igenis, jótéteményeit és áldásait, mert tudásunk korlátolt voltát tekintve, hívés nélkül — gondolják el csak t. h. — mily tehetetlen volna az élet, mily árva a tudomány! Ha halvány rajzaim s bágyadt érvelésem annak a gondolatnak szülemelését bábáskodhatták, hadd segítsék létre azt is, hogy a vallások, vagy mondjuk általában a vallás nem dicsekedhetik a hitnek kirekesztő birtokával, sőt még tulnyomóval sem; hogy nem nélkülözhetetlenebb nála, mint az élet más viszonyainál és bármily nagy — megbecsülhetetlen szolgálatot tesz neki, de nem tesz nagyobbakat sem sűrűbben, mint az emberi élet egész folyamának minden elágazásaiban.

Végelemzésben hát én a Mikádómat fényes szolgaságából kimenttettem. És még két fontos következtetést húzhatni eléadásomból: egyet általánost és egyet az új vallásról szóló korábbi közleményemre vonatkozót. Az első az, hogy a hívés minden hasznossága s jótékonyága mellett olykor kárt is tehet; mert bizony az édesség mellett ott a keserűség is és minden emberi és világi jó rosszal is van vegyítve. Az atyai kormány despotismussá, a szabad alkotmány fejtelenséggé „bellum omnium contra omnes“-sé fajulhat.

Jelesen ott van a hitnek egy undorító daganata: a fanatizmus és fattyuhajtása: a babona. De ezeken nincs miért mód nélkül elszörnyükdödni. Amaz eléállhat, nemcsak a hit uradalmában, hanem más magában közönyösnek látszó dolgokban is. De minden esetben természete szerint ideiglenes, tartótlan és szórványos. Fellépte épp oly meggátolhatatlan, elenyészte oly megfoghatatlan, mint a choleraé, vagy diphtheritisé. Vannak dolgok, melyekkel a pessimizmus is kénytelen kibékülni.

Ellenben a babona örökös és kiirthatatlan, s a miveltség nem csálhatatlan ellenszere. Ismertem én egyébaránt világos eszű embert, a ki a bodza-vágás hathatóságát hitte és Párisban a di'gence-ok korában az előjegyzettek száma pénteken = 0 volt. Lichtenberg a physica egyetemi tanára égi háboru közeledtével a pinczébe bujt és dunyhákkal rakatta be magát. A spiritisták hada a társadalom tejfölelől áll és szaporodik nagyobbára.

Számosan vannak, a kik ha olvassák a lapokban, hogy itt s itt egy menykő sújtotta házat égni hagytak, mivel nem volt elég tejök eloltására, vagy éppen valami nagy csapás idején egy holt testet kiástak s karóval átdöfték, elszörnyükdöve kiáltanak fel: „népnevelés, mikor jön el a te országod?"; mintha bizony a természettan iskolai oktatása az életben száz likacsán bészürödő babona irtására fogatos szer volna. Némethon és Helvétia nem tartozott a miveletlen országok közé a XVIII. százban. De amott 1756-ban, itt pedig 1782-ben végezték ki és 1729-ben égettek meg boszorkánysággal vádolt személyeket és a bünvádi eljárások törvénykönyveiben még jó ideig megmaradtak az illető §-ok; holott sokkal sötétebb, vagy olyannak hitt korban ki vala mondva Kálmán királyunk nevében, hogy: „de strigis, quia non sunt, nulla questio fiat“; vagdaljuk le, a hol mód van benne, alkalom szerint a fattyu-hajtásokat, terjesszük általában a józan felvilágosodást és különösen a humanitást a népnek minden rétegében s a többit bizzuk az időre és az isteni gondviselésre.

Szabadjon már most magam ügyéről is szólni valamit. „A jövő vallása“-ról szóló előbbi eladásomban felsorolván, a vallásból ki nem tisztítandó jellemvonásokat, nem tartottam megemlitendőnek mellettök a hitet is. Most, miután a hit = hívés mindenütt jelenvalóságát és nélkülözhetetlenségét törekedtem kimutatni, átlátják t. h., hogy nem volt szükség óvakodásra inteni a vallás-tisztítókat, hogy ne hengergessenek sisyphusi követ és ne igyekezzenek kiirtani az

emberi életből és természetből olyant, a mi kiirthatatlan. Végre, mivel a D. F. egyesület nem kirekesztőleg ugyan, de kiválóan (specialiter) unitarius egyesület, megemlíthetem, hogy az elmondottak ellenére emelhető és valóban emelt vád, mintha vallásunk alkatában a hit hiányoznék, nélkülözhető s felesleges volna, csak tudatlanság vagy éppen rosszakarát szüleménye lehet.

DR. BRASSAI SÁMUEL.

PÁL APOSTOL TANA A HELYETTES ELÉGTÉTELRŐL.

Azt a kérdést kell megvizsgálnunk, hogy mit tanított Pál apostol Krisztus halálának befolyásáról az idvezülésre; tanította-e ő a helyettes elégtétel tanát oly alakban, mint Kálvin és követői? Kálvin és követőinek tana lényegileg ez: hogy mialatt Istent irgalmassága arra készíti, hogy a töredelmes bűnösök vétkeit megbocsássa, az alatt az ő igazságossága ezt lehetetlenné teszi, mindaddig, míg valami elégtétel nem tétetett, valami szenvedés nem következett be, és az isteni haragnak valamely kifejezése világosan nem nyilvánult a bűn ellen. Ez az elégtétel Krisztus halála által vitetett véghez, a ki áldozatul adta magát Istennek a mi bűneinkért, helyettünk bűnhődött, Isten igazságának eleget tett, kiengesztelte az ő haragját és kibékítette őt velünk. Krisztus halála által valami olyat vitt véghez, a mi lehetővé tette Istennek, hogy az emberi bűnt megbocsássa, a mit másképen nem tehetett volna.

Kálvin Institutióiban azt mondja: „hogy Isten ellensége volt az embereknek, a mig Krisztus halála által vissza nem vitettek az ő kegyéhez“, hogy Krisztus magára vette és saját személyében szenvedte azt a büntetést, a mely az Isten igazságos ítélete szerint minden ember felett lebegett; hogy vére által eleget tett azon bűnökért, a melyek gyűlöletessekké tették az embereket Isten előtt; hogy ezen bűnhődés által az Atya Isten megelégedett és teljesen kiengesztelődött; s hogy ezen szószólónál fogva haragja lecsendesedett. Szükséges volt, így szól, hogy Krisztus érezze az isteni harag szigorúságát, a végből, hogy kiengesztelje az ő haragját és eleget tegyen az ő igazságának. Krisztus a bűnösök helyébe tétetett, hogy kiállja mindazokat a büntetéseket, a melyek reájok mérettek volna.“

A helyettes elégtétel tana, tehát, a kálvinizmus szerint, a következőket tanítja:

1. Hogy Isten ellensége volt az embernek Krisztus haláláig.
2. Hogy Krisztus eleget tett Isten igazságának és megfizette a mi tartozásunkat.
3. Hogy ő helyettes volt, a ki helyettünk állta ki a büntetést;

s mint ilyen lakolt és szenvedte el Isten haragját s minden a bűnösökért illő büntetést.

4. S hogy ő ekkép kibékítette Istent az emberrel s lehetővé tette Istennek, hogy bűneinket megbocsássa, a mit másképpen nem tehetett volna, ha mindjárt az ember bűnét meg is bánta volna.

Tanitotta-e Pál valamelyiket e tanok közül; tanította-e, hogy Isten ellensége volt az embernek, míg Krisztus meg nem halt?

Pál mindig azt tanítja, hogy a bűn az embert Isten ellenségévé teszi, Istentől eltéríti és elidegeníti; de azt soha sem tanítja, hogy az Istent az ember ellenségévé teszi. Ő így szól: „Mert ha mikor ellenségei voltunk, megbékéltünk Istennel az ő fiának halála által, sokkal inkább megtartatunk az ő élete által, minekutánna megbékéltünk vele. Ő nem mondja: „Mert ha mikor Isten ellenségünk volt, megbékélt velünk fia halála által“, a mint Kálvin tanítja. Pál azt is határozottan mondja, hogy Istennek nem volt szüksége az emberekkel megbékülni, miután ő addig is szeretete őket, a míg bűnösök voltak és a mielőtt Krisztus meghalt. Az Isten pedig a mihozzánk való szerelmét ebben mutatta meg, hogy mikor még bűnösök volnánk, a Krisztus mi értünk meghalt.“ És az efézusbeliekhez írott levelében így szól: „De az Isten gazdag levén az irgalmasságban, az ő nagy szerelméből, melylyel szeretett minket, mikor a vétkekben meghaltunk volna, minket is együtt megelevenített a Krisztussal, kinek kegyelméből tartattatok meg.“

Pál tehát nem tanítja a Kálvin-féle tanok közül az elsőt az elégtételre vonatkozólag, névleg, hogy Isten ellensége volt az embernek Krisztus haláláig, hanem határozottan az ellenkezőt tanítja, azaz, hogy Krisztus halála az Isten szeretetének eredménye volt, a ki azért küldötte őt, hogy adja az ő életét és halálát a bűnös világért.

Másodszor azt kérjük, tanítja-e Pál, hogy Jézus eleget tett Isten igazságának és megfizette az illető adót a Mindenhatónak az emberiségért?

Ha tán valahol megtalálható, úgy ezekben a szavakban találhatik: „váltságdíj és megváltás“. A váltságdíj az a pénz volt, a melyet a foglyok és rabszolgák kiváltásáért fizettek. A régi korban az volt a szokás, hogy a hadi foglyokat rabszolgákká tegyék. Az adózók is, a kik nem tudtak fizetni, mint rabszolgák adattak el a rómaiaknál és más népeknél. A kik úgy szabadultak meg, ha barátaik vagy rokonaik a váltságdíjat vagy adósságot értük megfizették. Bizonyára fordul elő ilyen állítás, „hogy Krisztus életét váltságdíjul

adta sokakért“ és hogy „mi Krisztus drága vére által szabadítottunk meg“; de az lehet nem fordul elő, hogy az adósság Istennek fizettetett, vagy hogy Isten volt az a szigorú hitelező, a ki rabszolgaságban tartott minket, míg a teljes váltság megfizettetett neki. Ellenben, a Jelenések könyve szerint, a szentek az égben dicsérik a Bárányt, mivel ő vére által megváltotta őket Istennek. A bűn a rabszolgaságtartó, a kegyetlen zsarnok, a melynek szolgálatától mi megváltottunk. Pál azt mondja a korinthusbelieknek, hogy nekik minden bűnt, mértékletlenséget és vétkeiséget kerülni kell, mert ők áron vétettek meg, és már nem a bűnhöz, hanem Istenhez tartoznak, a ki megszabadította őket az ő fia halála által.

Pál idejében a világ tele volt rabszolgákkal, a kik vagy mint adózók, vagy mint hadi foglyok lettek szolgákká. A legjobb cselekedet, a mit az emberek véghez vittek, az volt, hogy az ilyeneket váltsák ki, megfizetvén érettük a váltságdíjat. Hasonlóképpen a kik bűnt követtek el, a bűn szolgálói voltak és természetes vala azt mondani, hogy Krisztus életét és halálát adta, hogy az embereket a bűn és rossz szolgaságától megszabadítsa. De az sehol sem fordult elő, hogy Krisztus kiváltotta az embereket a mindenható bírótól. Bárminő adóssággal tartozunk Istennek, ő szabadon megbocsát nekünk azalatt a feltétel alatt, hogy bizzunk az ő szeretetében, bánjuk meg bűneinket és bocsássuk meg másoknak is ellenünk való vétéseiket. Mindennapi imánkban is így szólunk: „Bocsásd meg bűneinket, mint mi is megbocsátunk az ellenünk vétőknek“; nem pedig: „Bocsásd meg bűneinket, mert Krisztus megfizetett azokért.“

Valójában, ha a mi Isten iránt való tartozásunkat Krisztus megfizette volna, a bocsánat lehetetlen lenne. Ha Krisztus teljesen eleget tett és megengesztelte Istent az emberi bűnért, az isteni irgalom számára nem marad hely.

Még kevésbé tanítja Pál, hogy Krisztus az ember helyett büntettetett, vagy hogy Isten haragját helyettünk viselte. Ilyen theologiai koholmányt sehol sem tanít Pál. Jézus maga kijelenti, hogy ő Isten szeretetét, nem pedig haragját hordozta szívében, midőn életét adta. „Azért szeret Atyám, mert életemet leteszem.“

Főlöszleg hosszasan bajlódni ez elméletekkel, mivel ezek már muló félben vannak és nem sokat törődnek velök az emberek. Mindazáltal igaz, hogy Pál sokat beszél Jézus haláláról, a bűn megbocsátásával kapcsolatban. Lássunk erre vonatkozólag néhány tételt: „Krisztus az istentelenekért halt meg.“ „Kibékültünk Istennel az ő fia halála által.“ „Krisztus magát a mi bűneinkért adta.“ „Megsza-

badított minket a törvény átkától.“ „Váltságdíjúl adta magát mindenekért“ stb. Midőn ilyen mondatokat találunk az új testamentomban, a melyek mindegyre idézettek valamely Kálvin-féle elmélet támogatására, nem csoda, ha azt képzeljük, hogy Pál a helyettes elégtételről valamely tant tanított, a mely a Kálvin-féle elmélet mellett bizonyít. De egy kevés vizsgálódás meg fogja mutatni nekünk, mire czéltott ő az olyan mondatokkal és miért használta azokat.

Midőn Jézus a világra jött, a zsidók, görögök és rómaiak vallásos tisztelete főképen áldozatok segélyével történt. A zsidótemplomban mindennap reggeltől estig véres áldozatok folytak a nagy oltáron, a mely a szent hely előtt állott. Athenaeben, Korinthusban, Rómában, Antiochiában, Alexandriában hasonlóképen történt. Ez volt csaknem az egyedüli nyilvános tisztelet, melyet az emberek ismertek. A kereszténység születésével mindez eltűnt. S annyira el, hogy mi nehezen tudjuk ismerni az érzést, a mely azt sugalta. De az az érzés őszinte volt. Az emberiség áldozat által könyörgött; ez által vallották meg bűneiket; ezáltal kerestek bocsánatot; ezáltal közelebb érezték magukat Istenhez és béke honolt sziveikben. Áldozat utján adtak hálát Istennek irgalmáért, imádták hatalmát, borultak le szentsége előtt, keresték bűneik bocsánatát s kértek áldást vállalataikra és foglalkozásaikra.

Ez az egész rendszer eltűnt a kereszténységgel. Nem kellett-é, hogy a világ megzavartassék egy oly vallás által, a melynek nincs temploma, oltára és áldozata? Hogy közeledhetik az ember Istenhez, mi módon nyerhet bocsánatot a keresztény vallás által, a mely minden isteni tiszteletet nélkülöz, pusztá és hideg? Hová lettek a fényes ritus, a nagyszerű istentisztelet, az áldozati barmok, a tömjénfüst s javaink nemes feláldozása az Istennek?

Pál és a többi apostolok e kérdésekre így feleltek: „Krisztus a mi áldozatunk. Általa mindnyájunknak bejárása van Istenhez. A mi a régi vallás áldozatai által érettetek tétetett, az most általa tétetik. Ő a nagy áldozat, a ki Istenhez vezet. Az ő tiszta vére, a mely oly nemesen adatott, bizonyítéka Isten irántunk való folytonos szeretetének. Krisztus halálából Istennek szeretete tűnik ki, nem pedig bosszúja. Isten úgy szerette a világot, hogy az ő legkedvesebb gyermekét halálra adta érettünk. Isten irántunk való szeretetét mutatta meg akkor, midőn érettünk bűnösökért Krisztus meghalt. A mit az áldozatok tettek, azt tette Krisztus érettünk. Minden áldozatnak az volt a czélja, hogy az embert közelebb vigye Istenhez. Ez az, a mit a Krisztus tett. Ő váltságdíj, megváltás, engesztelő áldozat és közbenjárás!“

Bizonyos, hogy mint csupa tény, Krisztus halála nem volt áldozat. Az áldozat szent ajánlás. Krisztust ellenségei gyűlöletből ölték meg. Azoknak, a kik őt megölték, nem volt az a gondolatuk, hogy ezáltal istentiszteletet végezzenek. Ő nem betű szerint, hanem szellemileg volt áldozat; áldozatul ajánlván fel magát, hogy tegye Isten akaratát és segítse az emberiséget. Egyik új testamentumi író így szól: Mennyivel inkább fogja Krisztus vére megtisztítani a ti lelkiismereteket, a ki az örök szellem által ártatlan áldozatul felajánlta magát Istennek. Az örök szellem az, a mi megtisztítja a lelket, a nagylelkűség és jóság örök szelleme; nem testi vér, hanem isteni önfeláldozás. Ez az erő a Jézus halálában.

Az áldozatok amnyira értetlenek a mi gondolkozásmódunknak és érzésünknek, hogy nem tudjuk elképzelni, mi módon tudták az emberek Istent igazán imádni ez úton. Ők közelebb járultak hozzá azok által az ajándékok által, a melyeket neki vittek. Ez uton igyekeztek kimutatni szeretetüket; boldogok és jobbak voltak, ha ezt tehették.

Minden isteni fizteletnek célja az, hogy közelebb járuljunk Istenhez. Ő oly messze, oly magasán oly különbözőnek látszik tőlünk, hogy nem érezzük magunkat szabadoknak vele úgy beszélni, mint barát barátjával beszél. Midőn érezzük, hogy sok rosztat tettünk, félünk e miatt hozzája közeledni, azt hívén, hogy ő neheztel és el van idegenedve és hogy nincs jogunk addig hozzájárulni, a mig valamit nem tettünk megengesztelésére. A régi időkben, midőn egy király megsértetett, alattvalói ajándékokat hoztak, hogy őt megengeszteljék. Ugyanezt tették Istennek is. A miket birtak, azok közül a legjobb ajándékokat adták neki, ökröket, juhokat, sőt saját gyermekeiket is. Hanem Krisztus munkája az volt, hogy Istent oly közelről tegye láthatóvá az embernek és az embert Istennek, miszerint megmutassa, hogy semmi engesztelő áldozatra nincs szükség. Ez volt az áldás, a mit a világnak adott. Az ő halála véget vetett az áldozatok ajánlásának. Az ő maga-megadása megmutatta, mi az Isten szeretete, és ily módon Krisztus azért élt és halt meg, hogy egyszersmindenkorra az embert kibékítse az Istennek. Nem Isten fordult el tőlünk, hanem mi fordulunk el tőle. Nem az Istennek van szüksége arra, hogy kibéküljön az emberrel, hanem megfordítva.

Mindazok az elméletek tehát, a melyek igénylik, hogy valamit tenni kell, hogy Istennek kibéküljünk, az ő haragját kiengeszteljük, vagy hogy eleget tegyünk az ő igazságának és irgalmasságának: az Istenről való pogány felfogáshoz tartoznak. Nemcsak keresztény elle-

nések, hanem kereszténység elöttiek is. Mivel mi nem tudunk kibé-
különi másokkal, valami elégtétel nélkül, azt képzeljük, hogy Isten-
nek is valami elégtételre van szüksége. Mivel mi embertásaink iránt
kemények vagyunk és megbocsátani nem tudunk, azt gondoljuk, hogy
Isten is olyan irántunk. Abban a pillanatban, a melyben őszintén és
nagylelkűleg megtudunk bocsátani másoknak, átlátjuk, hogy Isten is
őszintén megtud bocsátani nekünk. Ezért mondta Jézus: „Ha meg
nem bocsátotok másoknak, Isten sem bocsát meg nektek“. A mi
engesztelhetetlenek vagyunk, nem tudjuk hinni, hogy ő megbo-
csáthat nekünk. A tisztának és irgalmasnak ő is magát tisztának
és irgalmasnak mutatja, az irgalmatlannak pedig úgy, mint irgal-
matlan.

A Kálvin-féle helyettes elégtételi tannak ártalma az, hogy aka-
dályoz minket, hogy a mennyei atya ingyen kegyelmét és mindig
jelenlevő jóságos szeretetét szemléljük. Az azt tanítja, hogy Istennek
lehetetlen megbocsátania, míg valamely áldozat által ki nem engesz-
teltetik. Ha úgy, miért nem kell hogy elég tétessék a mi igazsá-
gunknak is, mielőtt megbocsátunk? Ha Isten igazán megsértette
engesztelést kíván, akkor komolyan megsértette nekünk is jogunk
van hasonló engesztelő áldozatot kívánni. Az Istenről való szigoru
nézet minket is szigoruakká teszen egymás iránt. Hanem Pál azt
tanítja, hogy Istennek nincs szüksége kiengesztelésre, ő maga en-
gesztelő áldozatot ajánl az embernek. „Isten Jézust engesztelő ál-
dozatul tette“. Isten nem kíván engesztelő áldozatot, hanem ő ad
egyet, az emberhez való gyöngédségének kifolyása és bizonyága
gyanánt; az ő igazságossága csak egy más neve az ő szeretetének, ő
igazságos tud lenni és igazsága van, megtud bocsátani azoknak, a
kik az ő szeretetét fiának képén látják. A régi rendszer szerint az
emberek véres áldozatokat hoztak az Isten megengesztelésére; a ke-
reszténység szerint Isten engedi az ő fiát, hogy a világ kiengeszte-
lésére magát áldozatul adja.

Mégis azt kell kérdeznünk, mi volt kiválólag a Krisztus halá-
lában, a mi az embert Istenhez viszi?

Mindig nagy erő volt Jézus halálában arra nézve, hogy az em-
beri szívet megindítsa. Nem olvashatjuk az ő történetét az isteni
titoknak az ő szent áldozásában való új érzése nélkül. Az egész
evangelium ebben tetőzik. Nem csupán a halál ténye, a mi minket
oly közelről érint. Minden nap halmak meg körülöttünk. Nemcsak
szántszándékos és hősileg végrehajtott halál ihlet meg minket. A
párbajozó, katona, öngyilkos önszántából megyen a halálra és mi

érintetlen maradunk. A lélek nemessége az, a mi megdicsőíti az áldozatot. A marttyrok nemes serege, minden korban, közelebb emel Istenhez, bizonyítván, hogy Isten a lelket támogathatja jelenlétével és azt a halál küzdelmén felül emeli szeretetének édes érzetében. Az úgy nagysága és a lélek nagysága az, a mi erőt kölcsönöz az áldozatnak. Jézus, a legnagyobb lélek a földön, életét a legnagyobb ügyért adta és ily módon ő az egész világot közelebb viszi Istenhez. Hanem az örök szellemnél fogva adta ő azt, a szellemnél fogva, a mely örökkön-örökké működik minden szerető lélekben az egész világon keresztül.

A nagy tény az, hogy Isten szeretete az ember szeretete által munkál, hogy az embereket megtérítse és megmentse. Az egyedüli erő, a mi az embert jobbá teszi, jóság. Félelem és erőszak megakadályozhatja, hogy rosszabb legyen; ezek megakadályozhatják a bűntény létrejövését, de csak nemes szeretet teheti az emberiséget jobbá. Minden nagylelkű önfeláldozás felfelé emeli a világot.

Jézus halála tehát nem volt kivételes eset, hanem a szeretet örök törvényének a legmagasabb nyilvánulása. Az örök szellem által ajánlta ő fel magát Istennek az emberek szolgálatára.

Minden elmélet az elégtételt illetőleg két osztályba sorozható mythologiaiba és szellemibe. A mythologiai elmélet azt tanítja, hogy valami egyezkedés történt a természetfeletti világban; valami munka vitetett véghez a végből, hogy az isteni igazságnak elég tétessék, röviden, hogy Istennek lehető legyen bűnbánó gyermekeinek megbocsátani.

A többi elméletek szellemiek, tanítván, miszerint Krisztus azért halt meg, hogy bizonyosságot tegyen Isten örök szeretetéről; nem hogy azt megteremtse, hanem hogy ismeretessé tegye, és hogy az ő halála a legfőbb példája annak hatalomnak, a mely az égből az emberi szívbe leszáll, hogy a világot megtisztítsa, megszabadítsa és megmentse. Az azt tanítja, hogy mi mindnyájan azon szellemben élhetünk és cselekedhetünk; ez isteni életnek mindnyájan közvetítői lehetünk, mindnyájan egyesülhetünk Jézussal, hogy kibékítsük az embereket Istennel és egymással.

Pál azt mondja, hogy ő örvend az ő szenvedéseiben, a melyek alkalmassá tették őt, hogy kipótolja, a mi hiányzik a Krisztus szenvedéséből (Koloss. I. 24.) Ez a szöveg nagyon megzavarta azokat a theologusokat, a kiknek elmélete azt hirdetni, hogy Krisztus szenvedése teljes volt és tökéletes elégtétel az összes emberiség bűnéért. Pál úgy látszik, azt mondja, hogy az ő szenvedése kipótolta, a mi

Krisztus szenvedésében hiányzott. Az igazság az, hogy az emberi önfeláldozás elébb viszi Krisztus munkáját. Minden szenvedés, a melyet embertársainkért nemesen eltűrünk, olyan természetű, mint a Krisztus szenvedése és ugyanazt az engesztelő munkát végzi; könnyebbé teszi az isteni szeretetben való hívést, mivel ugyanazon szeretetet láttuk az emberben is. Ha az emberek megbocsátanak nekünk, hisszük, hogy Isten is megbocsáthat nekünk. Az ember szeretete tehát olyan, mint a Krisztusé, kibékíti a világot Istennel; és a martýrok vére a Krisztuséhoz hasonló megváltó erővel bír. Jézus magát is martýrnak tartotta. (Ján. XVIII. 37.) És kijelentette, miszerint ő azért jött, hogy életét váltságul adja sokakért. (Mát. XX. 28.) Azonban e szavakat: „váltságdíj, megváltás“, jóllehet Jézus halálára alkalmaztatnak, nem kell betű szerinti értelemben venni. Váltságdíjat a rabszolgatartónak fizetnek, hogy engedje el az ő foglyát. De a Krisztus halála nem fizettetett egy rabszolga tartónak sem; az egy áldozat volt Jézus égi szeretete által Istennek és embernek felajánlva, önként adatván oly célból, hogy győzze meg embertársait isteni evangéliumának igazságáról; s hogy a mit élete nem tudott kieszközölni, azt hajtsa végre az ő halála. Az meghihlette a sokaság szívét, bűnbánattal és hittel töltvén el őket. Ily módon megváltotta az embereket, megszabadítván őket a bűn szolgaságától. Váltságdíj volt, a mennyiben olyan eredményt szült, mint a váltságdíj, összetörte a bűn lánczait és megszabadította a foglyokat annak hatalmából. „Mert a ki bünt követ el, a bűn szolgája“. (Ján. VIII. 34. Róm. VI. 16.) Krisztus élete és szenvedése az isteni szeretet nyilvánulása volt.

Különös, hogy az a kísérlet, miszerint ezeket a szavakat „váltságdíj, megváltás“ betű szerinti értelemben vegyék, olyan elméletet hozhatott létre, a milyen a helyettes elégtétel tana.

Egy más kifejezés is alkalmaztatik Jézus halálára az emberi üdvözüléshez viszonyulva, a melyet Pál Róm. III. 25-ben használ e néven, „engesztelő áldozat“. Pál itt utal a zsidók bűnéért való engesztelő áldozatára, (III. Mózs. IV. VI.) és ezt szándékozik mondani az ő zsidó hallgatóinak: „Midőn áldozatotoknak vérét az oltárra hinteni láttátok, vagy midőn a főpap az engesztelődés napján vért hint a kegyelem táblájára, ez azt jelenti nektek, hogy Isten könnyörülni fog rajtatok és elfogadja bűnbánatokat. Mostan a helyett, hogy áldozatot kérne tőletek, a mely őt kiengesztelje, Isten maga állította elő az áldozatot, Jézust, mintegy kegyelem táblát, a hol ő találkozik veletek, a mint mondja: „Ott lések te veled szembe, és

szólok veled a kegyelem táblájáról“. (II. Mózs. XXV. 22). Isten Jézust ilyen irgalom táblául állította fel, a hol az ember közlekedhetik vele hit által. A régi irgalom-tábla el volt rejtve a szentek szentébe, csak a főpap láthatta. Ellenben Isten közös irgalom-táblát állított fel, a hova mindenki elmehet. Az az ő jelenlevő, közvetlen szeretetének nyilvánulása. Az azt mutatja, hogy Isten ugy igazságos, mint irgalmas is a mi bűneink megbocsátásában; az ő bocsánata elveszi a mi bűneinket és azokra nem emlékszik többé. Ez a valószínű jelentése Róm. III. 25., 26., a mely a theológusoknak oly nagy csatatérül szolgált.

A mód, a mely által Krisztus halála nekünk bocsánatot szerez, ekkép magyarázható ki: midőn öntudatosak vagyunk a mi tökéletlenségünkről és bűnünkről, irtózunk az isteni jelenléttől, éppen a miként kerüljük annak az embernek jelenlétét, a kit megsértettünk. Isteni neheztelést érzünk magunkon, nem mivel voltaképen Isten haragos, hanem mivel ugy tetszik, hogy általunk megsértetett. Ekkor lelkiismeretünk ellenünk támad és ez az érzés oly fájdalmas, hogy azt kikerülendő, elfordulunk az Isten gondolatától és igyekezünk őt elfelejteni. Hanem a mi erőnk a megjavulásra az Isten jelenlétében és szeretetében való hit által kell hogy származzék; mert csak hit lelkesít a valódi jóságra. Ily módon a lelkiismeret a helyett hogy jobbakká tenne, rosszabbakká teszen, mivel elbátortalanít és azt éreztet velünk, hogy Istennek haragudnia kell reánk. Ekkép „a bűn ereje a törvényben van és a mi életre adatott volna, halálra szolgál.“ Krisztus rátalál és elmozdítja ezt a nehézséget, jellemében feltüntetvén előttünk Isten végtelen szeretét az ő bűnös gyermekeihez. Mint szent, tiszta és büntelen lény, Jézus Isten szentségének képét viseli; minthogy kész megbocsátani és a töredelmes bűnöst szeretni, Isten irgalmát tünteti fel. Ezzel az egyesített befolyással kibékíti elménket az isteni igazsággal és irgalommal; és megmutatja, hogy az Isten igazságossága nemcsak engedi őt, hogy irgalmas legyen azokhoz, a kiknek hitök van benne, de kötelezi is hogy az legyen, miután Isten és a Krisztusban való hit által bűneink megbocsáttatnak és tiszta szeretet foglalja el azok helyét.

Ez a gondolat, a mi Pál iratain áthuzódik. Ő a hitben erőt lát, a mely ugy megtisztítja a lelket, hogy a megbocsátást Isten tényévé teszi, a melyben irgalom és igazság találkoznak, hűség és béke csókolják egymást. A hit elveszi attól való félelmünket, hogy mi nem találunk bocsánatra valamely bűnhődés, vagy az isteni igazságnak való elégtétel nélkül. Krisztus, Pál szerint, minden áldozás és en-

gesztelő áldozat helyét betölti; ő a mi kibékülésünk és elégtételünk lesz; az isteni szeretetet és igazságot oly tökéletesen jelenti ki, mint bűneink bocsánatát. Ő meghalt, hogy teljessé tegye az égi kegyelem nyilvánulását. Minden áldozat bevégződött benne. A ki őt látja, az atyát látja, a kinek ő képmása.

Pál tana röviden így összegezhető: Krisztus az isteni szeretetnek a bűnösökhöz való oly nyilvánulása, hogy mindazoknak, a kik bűnbánólag biznak ama szeretetben, elkövetett bűneik megbocsátatnak, kibékülnek Istennel és érintkezésbe jönnek vele, mint atyákkal és barátjokkal.

Krisztus halálának czélja tehát az volt, hogy kibékítse az embert Istennel, nem pedig Istent az emberrel. Erről beszél Pál mindenütt, de arról sehol sem, hogy Isten békült ki az emberrel. 2. Korinth. V.19. Róm. V.10. Efész. II.13.

Ily módon az elégtételnek minden elmélete, a mely feltételezi, hogy Krisztus halála Istent hajlandóvá tette a megbocsátásra, összeomlik a szentírás folytonos ellenkező állításaival szemben.

„Örvendenek Isten angyalai a megtérő bűnös felett.“ Világos e mondatból, hogy ha a bűnös bűnét igazán megbánja, a bűn rossz-sága eltűnik. Azonban a bűnbánat nemcsak a rossz tett nyomorának érzetét foglalja magában, hanem azt a hitet is, hogy mi a rosszat legyőzhetjük. Ha ez a hitünk meg van, hinnünk kell az isteni bocsánatban és segítségben. Az akadályt a lelkiismeretből kell elmozdítani, a mely mindig vádol minket, hogy nincs jogunk Isten szeretetére s nem vagyunk érdemesek arra, és hogy Isten bizonyosan nem szerethet minket, a míg saját erőnkől magunkat jobbakká nem teszszük. Jézus a tökéletes jóság egy sugara, a mely az egek-egéből kisugárzik és mutatja nekünk bűnösöknek Isten szeretetét az ő önfeláldozó szeretetével. Ez nekünk reményt és bátorságot ad. Ha Jézus ez az isteni szép jelenség, hajlandó meghalni munkája közben, hogy segítse a nyomorultat és bűnös embereket, Isten nem végtelenül hajlandóbb-e, hogy segítse őket? Ha Jézus valami érdemest lát bennök a megmentésre, akkor Isten is lát azt. Ha Isten minket megmenteni kíván, hitünk van, hogy megszabadulhatunk. Ekkép Jézus halála helyettes szenvedést foglal magában, nem pedig helyettes büntetést.

E helyettes szenvedés erejét megvilágítva látjuk az emberiség javáért történt minden nemes önfeláldozásban. Jézus halála, miként egész élete, nem kivételes, hanem képviselési. Az ő halálának ereje abban rejlik, hogy az a legnemesebb példája a jónak, a mely embertársai javáért bármely ember önfeláldozó szeretete által véghez vitetett.

Csak ilyen áldozatok látásával győződnek meg az emberek az önzetlen szeretet valóságáról. Midőn meggyőződünk, hogy az ember ekkép szeretheti embertársát, el tudjuk hinni, hogy Isten is szerethet minket. Ily módon minden helyettes szenvedése az embernek az emberért oda irányul, hogy az embereket Istenhez vezesse. Midőn hitünk van az önzetlen szeretetben, az elem a lélek belsejében van, mely előbb-utóbb kiüzi a bűnt; és ekkép Isten, a ki a gyümölcsöt a virágban, a virágot a bimbóban, a bimbót és növényt a magban látja, úgy fogad be minket, mint a milyenek ezután leszünk s nem csupán a milyenek most vagyunk.

Láthatjuk tehát, mint általános törvényt, hogy az embernek az emberhez való helyettes szenvedése nélkül a világ soha sem fog fölebb haladni az Isten szeretetében. A miként Krisztus szenvedett értünk és bűneinkért, úgy nekünk is késznek kell lennünk, hogy szenvedjünk másokért és az ők bűneikért. (Filipp II., 1—11.)

Mi tehet eleget a bűnért? A pogány világ felelete ez: eleget tehetünk bűneinkért áldozatok, önfeláldozás és önkínzás által, hogy Istent kiengeszteljük. Alázzuk meg magunkat előtte, és ajánljuk fel neki legjobb dolgainkat; vigyük templomába vagyonunkat, boldogságunkat és életünket. Ez a pogány felelet ismétlődik a keresztény országokban, midőn az emberek azt gondolják, hogy Isten áldozatokat kíván és nem tud megbocsátani, ha csak valaki nem szenved, hogy őt kiengesztelje.

A keresztény felelet és Pál felelete ez: semmit sem adhatunk Istennek; Isten kell hogy mindent adjon nekünk. Fajunk legjobbjai és legnemesebbjai megmutatták nekünk Isten képét az ők önzetlen feláldozásukban, hogy embertársaikat a bűn és vétkeesség hatalmától megmentsek. Az egyedüli lakolás a bűnért abban áll, hogy azt hagyjuk el és bizzunk abban a főséges szeretetben, a mely az angyalok és arkangyalok során keresztül tekint le reánk és végtelen szánameggel nézi az emberiség fájdalmát és bűneit a földön. Isten semmi engesztelést, semmi áldozatot sem kíván. Mert az Istennek való áldozás bánatos lélek; a törődött és bánkodó szívet, oh Uram, te nem akarod megvetni. Az, a ki nem kímélte az ő saját fiát, hanem értünk adta, miként nem fogna ő vele mindent őszintén adni nekünk? Mert ti ismeritek a mi Urunk Jézus Krisztus bőkezűségét, hogy ő jóllehet gazdag volt, mégis érettetek szegény lett, hogy ti az ő szegénysége által lehessetek gazdagok. (2. Kor. VIII. 9) Bizonyára az igazért is nehezen hal meg az ember; jóllehet lehetséges, hogy meghaljon az olyan emberért, a ki néki hasznos volna, hogy egy olyanért meg-

haljon, a ki elég jó volt, szeretett. Az Isten pedig irántunk való szeretetét abban mutatta meg, hogy mikor még bűnösök volnánk, Krisztus érettünk meghalt. (Róm V. 7. 8.) Annál kevésbé tanítja Pál, hogy Istent előbb meg kell engesztelni, hogy megbocsásson. A mikor még bűnösök voltunk, ő szeretett minket. Jézus kibékítő halála előtt, az ő helyettes áldozata előtt, Isten könyörült a világon. Ez az állítás megczáfolja azt az elméletet, a mely azt tanítja, hogy valami engesztelést kellett tenni Istennek a végből, hogy megbocsáthasson.

VARGA DÉNES.

HUSVÉTI HYMNUS.

Kar.

Hozsánna néked
Nagy Mesterünk,
Kinek feltámadásán
Örvendezünk!

Igédben élsz
Megdicsőülve,
Az Ur kegyének,
Jobbjára ülve.

Magándal (solo.)

Feltámadott az ige,
A sir nehéz kövét
Órjás erővel
Rombolta szét . . .
S ki egykor hirdeté,
Megdicsőítve
A halhatatlanság
Egébe vitte . . .

Kar.

Hozsánna néked
Nagy Mesterünk,
Kinek feltámadásán
Örvendezünk!

Magándal.

Enyészet, rothadás
Nem éri azt,
Mi égi származásu,
Mi szent, igaz.

Kitör a sirból,
Életre kel —
Népboldogító
Eszméivel.

Kar.

Hozsánna néked
Nagy mesterünk,
Kinek feltámadásán
Örvendezünk!

Magándal.

Békén viseljük immár
A földi kint.
Örök életnek, fénylő
Csillaga int.
Szent küzdelmeinknek van
Bére, jutalma,
Nincs rajtunk a halálnak
T ö b b é hatalma.

Kar.

Hozsánna néked
Nagy Mesterünk,
Kinek feltámadásán
Örvendezünk!
Igédben élsz
Megdicsőülve,
Az Ur kegyének
Jobbjára ülve.*)

RÉDIGER GÉZA.

*) Ime egy újabb szép hymnus költőmunkatársunktól. Vajha valamelyik
ahoz értő a zenésítésére vállalkoznék! Szerk.

PÜNKÖSTI TANITÁS.

— Apost. Csel. II. r. 1—4. v. —

A mesék, a csodadolgok történetei ma már csak kisgyermeknek valók; az emberiség leélte gyermekkorát... Ma már, ha szentkönyvünk némely helyeit betűszerint magyaráznók, mint tették hajdan, az emberiség nagyobb része mosolyogva hallgatná végig, s a helyett, hogy a hitet bennök feltámasztanók, vagy megerősítenők, hitetlenné tennék őket éppen akkor, mikor a hit dolgaiban fáradozunk.

Azt hiszem tehát, hogy nem fog senki közületek megbotránkozni, sőt örülni fogtok mindnyájan, ha e szenthelyről az észszerű hit igazságait hirdetem.

Én semmi természetfeletti, semmi csodadologban nem hiszek, mióta csak valamennyire is bepillantani tanultam a természet működésébe. Én semmi természetfeletti, semmi csodadologban nem hiszek, mióta — az ok és okozat törvényeit megösmerni tanultam. Meg vagyok győződve, hogy saját gondolataitokat fejezem ki, ha azt mondom: az igaz vallásnak nincs is szüksége semmi természetfeletti csoda-dologra. De szent könyvünkben a józan olvasó nem is talál semmi csoda-dolgot, mert az tudja, hogy mit kell betű és mit kell szellemi értelemben venni.

Az látszik-e némelyek előtt csodának, hogy Idvezítőnk a vakokat meggyógyította?! Hiszen ez természetes! Nem adjuk-e mi is gyermekeinket nevelő intézetekbe, hogy a tudatlanság vakságából meggyógyítsák. Ily gyermek, ily vak volt a nép, az emberiség, a Jézus korában és szemeit a hit, remény, szeretet és igazság tudományának gyógszereivel gyógyította meg.

Bénákat gyógyított? Ez is természetes! Gyöngé volt lábuk, hogy az igazság ösvényén járhassanak, előbb meg kellett erősödniök a hitben és szeretetben, hogy el ne tántorodjanak az élet utain.

De mindezek betű szerint is természetes dolgok, melyekhez hasonlót, a jelen előhaladott orvosi tudomány idejében, naponta láthatunk.

Pénzt vett ki a hal szájából? .. képletes kifejezés és semmi más! Eladta a halat és pénzt kapott érte.

Vagy tán az tetszik elöttetek csodának, hogy midőn tanítványaival a tenger hullámaintól ide s tova hányatnék — parancsszavára lecsendesedtek az elemek iszonyatos tusakodásai? .. Olvassátok csak el figyelmesen még egyszer ezt a történetet, és semmi csodadolgot nem fogtok találni benne. Nem a hullámokat, nem az elemek csatáit csendesítette le — hanem az Istenbe vetett erős hitet támasztotta fel tanítványaiban, s a hit erőt és bátorságot adott nékik, s a mit előbb a kétségbeesés szemüvegén keresztül a gyáva képzelődés oly iszonyatosnak látott, az a hit és az abbóltámadt bátorság előtt egészen elenyészett.

Vagy tán az tetszik elöttetek legnagyobb csodának, hogy a halottakat is föltámasztotta Üdvezítőnk? .. Igen, ezek nagyszerű, bámulatra ragadó cselekedetei Jézusnak! .. De én mégis semmi csodát nem látok azokban. Bizony bizony mondom tinéktek, ma is szükség volna egy megváltóra, hogy az is, miként ő — feltámassza azokat az erkölcsi halottakat, a kik mindörökké meghaltak a hitnek, hazának, társadalomnak és saját szereteteiknek is.

De én nem akarok szemlét tartani szentkönyvünk csodásnak látszó történeteinek felett: sem erőm, sem célom! A fennebbieket is csak azért említém, nehogy csodának tűnjék fel szent igém, mely így hangzik: „Mikor pedig pünköst napja eljöttt volna, valának mindnyájan egy akarattal együtt. Akkor nagy hirtelenséggel lőn az égből, mint egy sebesen zugó szél zendülése, mely eltelé az egész házat, melyben ülnek vala. És látának kettős tüzes nyelveket, és üle mindenikre azok közül; megtelének pedig mindnyájan szentlélekkel és kezdének szólni más nyelveken; a mint a szentlélek ad vala nékik szólniok.“

A pünköst e nagy napján, a keresztény anyaszentegyház megalakulásának emlékűnnepén, vizsgáljuk meg keresztény atyámfiai, a felvett igéket és lássuk meg:

a) miért valának együtt a tanítványok e napon? ..

b) minő tüzes nyelv, minő szentlélek szállott az apostolokra? ..

c) minő szentlélekkel kell, hogy beteljünk mi is?

I.

Nemcsak a keresztények, hanem a zsidók előtt is, a pünköst a legnagyobb ünnepek egyike. E napon adá ki, hitők szerint, a min-

denható Isten saját kezével irt parancsolatait Mózesnek s általa a zsidó népnek, a Sinai hegyen — iszonyatos menydörgések és villámlások között. A törvény kiadásának e napjától fogva: a zsidók a a mennydörgés és villámlásban Isten közellétét sejtik.

Ha tombol a vihar s megdördül a menny boltozatja s iszonyu recsegések közt lesujt a villám hatalmas erejével: Izrael gyermekei nyitott ablakok mellett, buzgó imádkozással hallgatják a mindenható Isten menny és föld rázó szózatát, ki a legtisztább viharban, mennydörgésben és villámlásban is atyai szeretetét hirdeti földön lakó gyermekeinek.

De nemcsak a törvény kiadásának ünnepe volt a pünköszt, hanem: a bevégzett aratás hálaünnepé is.

E napon *kettős lánggal* gyuladtak fel Izrael templomában az áldozatok oltárai.

Hálát adni Istennek, ki őket a szolgaságnak földéről kivezetve, törvényei kiadása által hatalmas néppé és nemzetté magasztalta fel; hálát adni Istennek, hogy egy hosszú év fáradalmait sikerrel és áldással koronázta: két oly hatalmas ok, mely méltó búzgósággal gyujthatta föl az áldozatok oltárainak kettős lángjait.

És Izrael gyermekei nem voltak hálátlanok Isten atyai szereteteért. A pünköszt szent napján, a kit csak betegség, vagy megátalkodottság nem gátolt, örömmel sietett a Sion hegyére, a jeruzsálemi templom szent falai közé, hogy kettős áldozattal áldozzék a seregek Urának és Istenének.

A Jézus tanítványai és az első keresztyények is megjelentek e nagy nemzeti ünnepen; megjelentek azért, mert még nem volt elég bátorságuk nyilvánosan elszakadni a Mózesi törvényektől; de megjelentek leginkább azért, mert e napon várták a Jézus által megígért szentlélek eljövetelét. Ott voltak, mint a pásztor nélküli nyáj. Nem lelkesítette őket a nemzeti kettős ünnepély. Szomorúak valának, mint az árván maradt gyermekek a veszteség első pillanataiban. Az, a ki őket anynyira szerette, — testvérük, tanítójuk, mesterük eltávozott. Az olajfák hegye, a Cedron pataka, Galilea, a genezárethi tenger s a Jézussal ott töltött boldog órák emlékei fájó gyönyörrel, édes keservvel töltötte be keblöket, miként a kedves halott sirdombja felett zokogó keserveseket az emlékezet. Hát még ama szomoru helyek és események emlékei: a Gecsemáné kert, a koponyák hegye, Jézus megostoroztatása, a tövises korona s a Galgota keresztyén kiállott

kinszenvedései a Megváltónak, — oh bizony mindezeknek iszonyu emlékei, nem csoda, ha szívöket és lelköket mély keservvel töltötte el, nem csoda, ha nemzetök kettős ünnepélyén örömtelének, leverték valának . . .

II.

A jeruzsálemi templom egyik tornáczának rejtekében szomor-kodának az árván maradt tanítványok és az első keresztények, s miként történni szokott ma is, midőn egy kedves halottunkat eltemetjük, még sokáig beszélünk róla s minden szavát, minden cselekedetét elősoroljuk, a mi csak eszünkbe jut: a tanítványok is az eltávozott Jézusról beszélgetének. Az egyik álmaid beszélt, melyben neki az Úr színről-szinre megjelent; a másik szózatát vélte hallani az olajfák suttogásaiban; az egyik mintha látta volna a tenger felett borongó homályban feléje közeledni a hullámokon; mások megint tűzszekeren, fényes felhőkben, mennybe ragadtatni látták, miként egykor Ilyés prófétát. S midőn mindezeket beszélnek — szent borzalom és áhitat tölti el a jelenlevők lelkét. E közben a fényes nap borongó terhes fellegek mögé vonul, sötétség terül minden felé, csupán az oltárok kettős lángjai világítják meg homlokukat, mintegy figyelmeztetve a tanítványokat, hogy más isteni tisztelet az, melyre őket az Úr tanította . . . Majd mint az Úrnak haragvó szózata — megzendül a menydörgés hatalmas robaja . . . borzasztó recsegések közt lesujt a villám, kékes lángja behat a templom rejtekeibe, az oltár lángjainál is erősebben világítva meg az összesereglett sokaság és különösen a tanítványok homlokait. A villám kettős lángnyelve, mintha az oltárok kettős lángjait akarná lesujtani . . . E szokatlan jelenet, a szentlélekre váró tanítványokat megrázza, mert az Úrnak szavát vélik hallani a menydörgés és villámlásban, vándolván őket, hogy még semmit sem tettek a szent ügy érdekében. E vád felrázza lelkiismeretöket, vérük hullámozni kezd, történnék bármi! érzik, hogy nem állhatnak ellen egy belső ihletnek, mely őket szólni kényszeríti a Jézus tudománya érdekében. Első sorban Péter apostol, mintegy rendíthetetlen kőszirt, kiemelkedik a nép hullámaiból, s ki eddig bátortalan volt, most szent lelkesedésében túlharsogja szónoklatával a menydörgés szózatát és hirdeti a megfeszített és ismét feltámadott jézusi tudományt.

A nép, mely a kettős nagy nemzeti ünnepélytől különben is fellelkessedve van, a szokatlan égi tünemény láttára s az apostol ha-

talmas szónoklatára, a pusztában képzeletben magát, mintha a sinai hegyről a mindenható Isten új törvényeket adna új prófétája által, dörgés és villámlások között; bámulat, csodálkozás tölti el szívét, lelkét s meghatottan a leplezetlen igazságok hallatára, háromezeren megkeresztelkednek azonnal.

Igy tölté be az Apostolokat és az első keresztényeket a szentlélek, az igazság melletti szentlelkesség. Így lőn megalapítva a keresztény anyaszentegyház!

Az oltárok lángjai kialudni, a bálvány istenek szobrai összeportlodozni kezdenek, s az újra ébredt nép az egy igaz Istent lélekben és igazságban kezdte imádni. S bár felkeltek az oltárok papjai a hatalom százévi lándzsájával az igazság elnyomására, a keresztények kiirtására, de Istené legyen a hála, a pokol minden hatalma sem vehetett diadalt az igazság felett! . . . Az igazság legyőzhetetlen hatalom! Hiába gyultak meg a fáklyák iszonyatos tüzei; azok csak tovább terjesztői lettek a szent lelkesség tüzeinek. Hiába állították fel a nyaktilók ezreit, minden kihullott drága vércseppből egy-egy új harcos támadott a szent harc kivására. Hiába omladoztak össze a keresztény templomok a hatalom zsarnoka szavára, Isten templomokat nyitott számukra a sziklarepedésekben, barlangüregekben s a szabad természet szentegyházában.

Jézus magasztos tudománya fenmaradt és az üldözések ellenére még jobban terjedt, mint a felgyújtott haraszt a szél fuvalmára.

Igaz, hogy az üldözések s a későbbi százévek megvesztegették gyarló hozzátételeikkel a Jézus magasztos elveit. De csak ideig! . . . mert a gyémánt a mocsárban is gyémántnak marad, a napot hiába borítják sötét felhőrétegek, mert fényét még sem veszíti el: így a Jézus tudományát is nem lehetett elhomályosítani. Az idő -- „a jobb lelkek e hatalmas orvosa“ — megtisztítja a sárba vetett igazság gyémántját a kor reá tapadt mocskától, szétoszlata a sötét felhőket, melyek elborítva rejték az igazság napjának áldott világát, szabad tért nyitott a lelkiismeret vizsgálódásainak, s ma már a Jézusi hit tiszta hitelveivel ünnepet szentelhetünk lelkiismeretünk szabad meggyőződése szerint a keresztény anyaszentegyház megalakulása emlékének.

III.

Az elmondottakból, azt hiszem, ker. aty! mindnyájan megértettétek, hogy a szentlélek, mely az apostolokat és az első keresztényeket megszállotta ama nevezetes pünköszt ünnepeán, semmi sem volt egyéb: mint a Jézus tudományáért való szentlelkesség . . .

Szeretni Istent teljes szívünkkel és minden erőnkkel; szeretni felebarátainkat, mint önmagunkat; szeretni még ellenségeinket is; kiirtani kebelünkkel a harag, gyűlölet, boszu indulatait; fölemelkedni az erkölcsi tisztaság magaslatára; úgy cselekedni másokkal, miként óhajtjuk, hogy mások is velünk cselekedjenek; minden sorban és körülményben rendithetetlen lélekkel megállani az igazság útjában; az összes emberiség üdvét, jólétét, előhaladását szívünkön viselni; bátor lélekkel harcolni az előítéletek, babonák, balszokások megrogzított tulajdonságok mérges kigyóival, ha az egész világ ellenségünké válna is e miatt; szüntelen törekedni a mennyei atya tökéletessége felé; az egyenlőség, testvériség és szabadság szentügyében szüntelen fáradozni; nem a betű, hanem az értelem, nem a kül máz, hanem a bel lényeg szerint vizsgálódni, itélni és meggyőződni; a lelkiismeret meggyőződését — ígéretekre, parancsszavakra fel nem áldozni; nem pusztá szóval, hanem áldozatkészséggel bizonyítani be keresztény voltunkat; szóval — Jézus nyomdokain haladni életre-halálra: ez a szentlélek kell hogy vezéreljen minket is, miként a tanítványokat! — Ez a szentlélek biztosíthatja jelen és jövő üdvünket és boldogságunkat. Ez a szentlélek emel az angyalok sorába, a jobb lelkek társaságába. Ez a szentlélek szerzi meg számunkra a minden királyok koronájánál fényesebb koronát, mely az igazság útjában találta tük.

Ne legyen hát senki ti közöttetek, kit ne e szentlélek vezérelne! Lelkesedjete fel egy szívvel, egy lélekkel a közjó előmozdítására, mint Jézus első hívei, kikiről írva van: a sokaságnak, mely hitt vala, szívök és lelkök egy vala a közjó szeretetében, elannyira, hogy senki semminemü marháját nem mondja vala külön magáénak, mert minden köz vala. Egyek legyetek ti is — a hitben, reményben és szeretetben! Jézus tudománya és élete — legyen vezére szavaitoknak és cselekedeteiteknek. Munkáljatok a köznyomor és szenvedés megszüntetésén. Vigasztaljátok a bánatba merülteket, tápláljátok az éhezöket, gyógyítsátok a betegeket, tanítsátok a tudatlanokat — hogy jólét, megelégedés, békesség — öröm, újélet támadjon nyomaitok után. Ne rettenjete vissza az áldozatoktól, melyekkel Isten országának mihamarábbi eljövételét eszközölhetete. Szóval: harcoljátok meg az élet nemes harcát keresztényhez illőleg, — mert így teszen bizonyoságot a szentlélek a bennetek lakozó lélekkel együtt, hogy ti Istennek fiai vagytok. Ámen.

RÉDIGER GÉZA.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

CVIII.

A KOLOZSVÁRI TANÁCS TILTAKOZÁSA A KOLOZSVÁRI ÓVÁRI UNITÁRIUS ISKOLA ELVÉTELE ELLEN 1613.

Az alább közlött két okmányból az tűnik ki, hogy Báthori Gábor fejedelem nemcsak az Óvárbeli templomot foglalta volt el az unitáriusoktól Kolozsvárt, hanem e templom melletti iskola szomszédságában János Zsigmond által épített ugynevezett Apolló-palati-umot, vagy auditoriumot is, átadván mindkettőt az ev. ref.-nak.

Ez erőszakos elfoglalás ellen tiltakozik a kolozsvári tanács először a Bethlen Gábor fejedelem beigtatásakor 1613-ban az első okmányban erélyes magyar nyelven. A tiltakozást a következő 1614. és 1615. években is megújította Bethlen Gábornál, a ki elismervényt állított ki mindkettőről, melyek csaknem szószertint megegyezvén, csak az 1614. évit közlöm a második okmányban.

Ugy kell lenni, hogy Bethlen Gábor 1615-ben vissza is adta a „schola Clastromot“, de 1628. octob. 2-án ismét elfoglaltatta s az unitariusból ev. reformatussá lett, néhány százsznak adta templomul¹⁾, a kik a 17. száz év vége feléig használták is, a mikor ugy templom, mint iskola a r. kath.-nak adattak s a reform. százszok lutheranusokká levén, a b.-magyar utczában építettek maguknak templomot. A reformátussá lett százszok első papja 1628-ban Gischner Ádám volt, a ki mint unitárius tanár szintén ekkor lett reformátussá.

1.

Anno Domini 1613. Die 24. octobris.

Mi Coloswari Biro, király biroiaival, Tanacsával és az Univer-
sitással egez varossúl, protestalunk az Feiedelem valasztasakort, mi-
nekelőtte ő Nagysaga az Juramentumot praestalta volna, az orszag
előt azon, hogy Bathori Gabor az elment Feiedelem, Unionk és Pri-
vilegiumunk ellen az Schola Klastromunkat, kedvünk s akaratumk
ellen, tőlünk elvötte és Calvinista papot hozot bele. Kivel varos-

¹⁾ Fasc. rer. Schol. I. 67. l.

súnknak szep szabadsagat violalta. Kevanyuk ezt az orszagtól az mikeppen töb' varosok, kik regi szabadsagokban vel in toto, vel in parte meghaborittatának, az mint az Feiedelem Juramentumanak formaiaban megvaygon, hogy ő Nagysaga mindeneket restauraltatni akar és felepíteni privilegiumokban. Mi is azonkeppen ez Calviniana religion valo papot az varosban (nem) szenvedgyük: És az Clastro-mot kezünkhez ve(szük).

Alioquin ha a Nemes orszag Privilegiumunkra nem tekintene is, magunk gondot viselünk rea, az mi Unionknak tartasa szerent.

Kivül. Judicis Juratorqu. Civium ac totius Universitatis Civittis Coloswar, sup. inscripto negatio

Solemnis Protestatio

1613. 24 die octobris.

Exhibiti sunt praesentes per Egregium, Providen. ac circum-spectum emeritum Gellyen Judicem primar, Civitatis Colosvar in publica Statuum et ordinum trium nationum Regni Transylvaniae Congregatione in predicta Civitate Coloswar ad 18 diem mensis octobris indicta et Celebrata.

Magr. Joannes Angyalos
Protonotar.

Az unitár. vallásközönség levéltárában. Docum. A. nro 1.

2.

Nos Gabriel Bethlen Dei gratia Princeps Tranniae, Partium Regni hungar Dominus, et Sicularum Comes etc. memoriae commendamus per praesentes. Quod prudentes et circumspecti Nicolaus Radnothi et Stephanus Minzler iurati cives civitatis nostrae Coloswar, in suis ipsorum propriis, ac prudentium et circum-spectorum primarii et Regii Judicum, ceterorumque Juratorum Civium et senatorum, ac universorum incolarum et inhabitatorum dic-tae civitatis Coloswar nostram personaliter venientes in praesentiam, per modum protestationis, contradictionis et Inhibitionis nobis significantes curaverunt in hunc modum: Quod quemadmodum ipsi in generali dominorum Regnicolarum trium nationum Regni Transsilva-niae congregatione in praedicta Civitate Coloswar ad decimum octavum diem mensis octobris in Anno domini millesimo sexcentesimo decimo tertio immediate indicta et celebrata, tempore scilicet inaugurationis nostrae so-lenniter protestati fuissent: Super eo quod Serenissimus quon-dam Gabriel Bathori alias princeps huius Regni Tansilvaniae etc. praedecessor noster contra unionem et privilegium eiusdem civitatis, claustrum ipsorum in iam fata civitate habitum, scholae eiusdem vicinum in arce-ovárvocata existens, potentia mediante admisisset, ac calvinianae religionis pastorem introduxisset, eoque facto antiquam ipsorum libertatem violasset. Quam quidem libertatem ipsi quoque protestantes, quemadmodum et aliae civitates ac privilegiatae, juxta sacramentum tempore inaugurationis nostrae, solenniter per

nos depositum et praestitum sibi reddi ac restitui cupiunt. Praefatae religionis calvinianae pastorem in praedicta civitate ipsorum nequaquam permetterent, imo praescriptum Claustum ad manus suas recipere vellent. Ita nunc quoque coram nobis solemniter protestantur, quod presbiteros et doctores calvinianae religionis, publice profites in praedicta ipsorum civitate Coloswar pati nequaquam vellent. Super qua quidem protestatione litteras nostras testimoniales juris ipsorum uberiorem futurum ad Cautelam necessariam, dandas duximus et concedendas, communi justitia requirente. Datum in possessione Meggyesfalva feria sexta proxima post festum nativitatis beatae virginis Mariae. Anno Domini millesimo sexcentesimo decimo quarto

Coram me Mgro Joanne Angyalos
Illus. Principis Transylvaniae etc.
Protonotar manuppria.

CIX.

UNITÁRIUS HALOTTAK ÉS TEMETÉSEK.

(1678—1692.)

(Folytatása a CI. CIV. és CVII. a. közleményeknek.)

1678. jan. 4. Az előljárók parancsolatjából egész Kolozsvár lakossága böjtől és ünnepel minden héten kedden, hogy az Isten távoztassa el a pestist. (II. 352. l.)

1678. jan. 11. A Butyka György temetésére Csomafájára mennek Bölöni János, Dombai János, Sz.-Iványi Mihály és Szentmártoni György diákok. Haza jöttek 14-én s hoztak 3 frtot; a magam illetményét kivéven, s a 3-adrészt nekik kiadván, maradt a Coetusnak 1 frt 69 drt. (II. 354. l.)

1678. jun. 5. A tiszt. püspök ur, a Plebanus ur, Claris. Bedő Pál tanár ur és néhány diák Abrudbányára utaznak a nzt. Fodor György ur temetésére. Hazajöttek 12-én és hoztak 12 frtot; ebből saját illetményemben 80 drt., s a temető diákoknak 3-ad részben 3 frt 66 drt kivéven, maradt a Coetusnak 7 frt 48 dr. (II. 356. l.)

1678. aug. 14. Melander János diák meghal.

1678. aug. 15. Tiszt. Stegman Joachim ur a szász unitár ekkla első papját eltemettük. (II. 358. l.)

1678. aug. 22. Korondi Bálint diák temettetik. (u. o. 359. l.)

1678. szept. 7. A szentpéteri Cantort temettük. (II. 360 l.)

1678. szept. 13. Tiszt. Stegman feleségét.

1678. oct. 7. Bölöni György diákot.

1678. oct. 16. Brassai Ferencz diákot temettük.

1678. nov. 19. A pestis, mely juniustól pusztit, engedni kezd, Temettünk 386 egyént és 5 diákot, úgy, hogy egy énekléssel 5—6-ot is vittünk. (Almási Mihály senior). (II. 356. l.)

1679. jun. 27. Nzts. Mikes Mihályné (Paczolai Borbára) eltemettétvén, mindent egybevéve kaptunk 73 frtot. (II. 369 l.)¹⁾

1680. oct. 4. Tiszt. Bölöni Mihály ur, ekklánk 2 jeles papja „morbi Colici doloribus perpassis“, meghal; 6-án eltemetik. A háznál predikált tiszt. Bedő Pál ur (II. 377 l.)²⁾

1682. nov. 16. Nzts. Auner Márton ur az ekkla nagy kárára meghal; 20 án eltemettetik. (II. 385 l.)

1683. szept. Tiszt. és Cláris. Rázmán Péter ur a kolozsvári szász unitár ekkla első papja „ob pchysin pulmoni adhaeren tem“, az ekkla nagy kárára meghal. (II. 389. l.)

1683. nov. 4. Clariss. és tudós Bölöni Benkő Sámuel, iskolánk jeles fiatal tanára, a ki e halálos betegséget néhány évig hordozta, életének virágzó korában meghalt. (II. 391 l.)

1683. nov. 8. Nzts. Auner Gábornét, egy kegyes és nemes aszszonyt eltemettük. Adtak 2 frtot.

1684. apr. 16. Néhai tiszt. tudós, kegyességben, humanitásban és minden erkölcsökben jeles nagy Solymosi Koncz Boldizsár ur, az erdélyi unitár. ekklak derék püspöke guttaütésben meghal. (Fasc. r. sch. II. 395. l.)

1685. junius 27. Tkts. és nzts Kemény János ur, a ki máj. 13-án halt meg, a mágnások, nemesek és minden rendek nagy számu jelenlétében, a mindenek nagyanyjának -- a földnek -- átadatik, mikor is a ház előtt predikált tiszt. tudós Sz.-Iváni Dániel püspök ur, ugyanott magyar szónoklatot mondott Clariss. Almási Mihály professor; a másik predikációt a nagy templomban tartotta tiszt. és Clariss. Bedő Pál, a latin szónoklatot Clariss. Jövedécsi András ur, az iskola rectora, (II. 416 l.)³⁾

1685. jul. 3. Brassai Dániel ur fia temettetik; adtak 1 frt 11 drt. (417 l.)

1686. máj. 4. A tiszt. püspök ur szolgálója meghalván, a diákoknak testált 3 frt (434 l.)

1686. máj. 18. A pestis csaknem az egész országban még mind uralkodik, a mit e város is sok élők elvesztésével érzett; a mi iskolánk is még mind nyomorgattatik, mert 32 diák, néhány secundánus és sok meudikáns szinte halálra betegedett (u. o. 425. l.) (NB. A diákság e hóban sokat temetett, de csak egyszerün — névek nélkül vannak a temetések naponként bejegyezve.)

1686. jun. 12. Suki Pál leányát temettük. Adtak 8 frtot.

1686. jun. 14. Makkai Imre, a ki 20 év óta egyházfi élte 68 évében egyházi temetéssel (t. i. díj nélkül) temettetik. (u. o. 420 l.)

1686. jul 7-én Teleki István c-izmadia tétetett a magyarok részéről egyházfinak.

¹⁾ A 17-ik században Mikes Mihályné Paczolai B. volt az unitár. státus egyik legnagyobb jóttevője.

²⁾ 1681. január 1-től 1682 ápril 20-ig Kolozsvári Dimián Pál Senior semmit sem írt be, vagy már a bekötéteskor el volt veszve, mert a számozás folytonos, tehát üres lapok sícsenek hagyva.

³⁾ Ez a Kemény János, a fejedelem testvérének, Péternek volt fia, s a mint látszik, unitárius.

1686. jul. 28. Toroczka István diák esti 6 óra körül meghal, 29-én temetik. (427 l.)

1686. aug. 7. Szőrös János ur temettetik; adtak 1 frt 11 drt; a versekért heten kaptunk 14 frtot. (Fasc. r. II. 428. l.)

1687. oct. 5. A czigán vajdát, a maga népéből valaki éjjel megölvén, a református diákok nagy pompával eltemetik, a külső templomba is vitetett s 2 prédikációt tartottak felette. (438. l.)

1687. oct. 25. Almakeréki , a ki régen néhány évig a szász. unitár ekkla Coutora volt, az óvárból temettetik; adtak 1 frt 10 drt (439. l.)

1688. márt. 6. Bácsi Péter, egyházának és hazájának sokat ígérő derék fiatal ember, életének tavaszán meghalván, eltemettetett. Adtak 1 frt 20 drt. (II. 442 l.)

1688. ápril 8. Tkts. és nzts Dániel István ur temetésére Vargyasra utaznak tisztt. Bedő Pál ur predikálni, és Clariss. Almási Mihály ur szónoklatot tartani. (Fasc. r. II. 443. l.) Hazajöttek 17-én.

1688. ápr. 11. Özv. Vatai Fereenczné hagyományozott a diákoknak 4 frtot.

1688. ápr. 13. Kmita András, jeles és hosszuéletre méltó férfi meghalván. eltemetik; a diákoknak testált 25 frtot. (443 l.)

1688. máj. 1. A Koncz György ur felesége kegyesen testált nekünk 42 frtot, melyből jutott fejenként 1 frt 20 dr. A szásznoknak is adtunk — nem kötelességből, hanem kegyelemből — a rector ur kérésére 1 frtot. (u. o. 444. l.)

1688. aug. 8. Az a hir jó, hogy a fejedelem kedves neje, a mi kegyelmös asszonyunk, Bornemisza Anna, e hó 6-án meghalt.

1688. aug. 19. Kemény Simont, néhai nzts. Kemény János ur jó reményü fiát, a ki a nzts. Gyerőfi Györgyné, nzts Kemény Kata gondozása alatt meghalt, eltemettük a nagy templomba; adtak 4 frt 80 drt. (445 l.)

1689. máj. 9. Özv. Szigyártó Jánosnét eltemettük; adtak 1 frt 11 drt. Ez a kegyes asszony, a diákok iránti keresztényi indulatból testált a magyar Coetusnak egy szalonnát, minden hozzá tartozókkal, Kegyelemből 2 szász diákoknak is adtunk belőle, 4 szásznak annyit, a mennyit a magyar kapott. II. 458 l.

1689. máj. 12. Már néhai tisztt. Sztiványi (Márkos) Dániel ur a kolozsvári magyar unitár ekkla első papja és az erdélyi unitár. ekklak jeles püspöke, erényekben és tudományokban gazdag férfiú, egy heti súlyos betegség után, 11 óra körül meghal,

1689. május 14 én a nagyob tisztesség okáért halotti verseket nyomattunk, 15-én eltemettetett az egyház nagy bánatától és gyászától kísérve s oly nagyszámu papok, minden nemzetü polgárok és nemesek jelenlétében, hogy az idegen nemzet is (a német katonaságot érti.) nem közönséges csudálkozásra ragadtatott. Tiszt. Bedő Pál ur magyar predikatiót mondott 1 Pet. V. 1—5 verseiből; Almási Mihály tanár ur latin szónoklatot. A veszteség feletti fájdalom kifejezésére ezen megyének és aranyos széknek papjai és rectorai a

koporsót hajdanfőn kísérték a temetőbe. A nagyobb tisztesség okáért jelen voltak a tordai diákok közül is 20-an. (II. 458. l.)

1689. aug. 14. Nzts Dési László jeles ifjut eltemettük a Cinterembe balfelől; prédikált a főt. püspök ur. Adtak 7 forintot. (II. 463. l.)

1689. aug. 26. Excellentissimus Pétsi András, hires orvos meghalt, a kit 29 én eltemettük. A tiszt. püspök ur mondott predicationát, Clariss. Almási Mihály ur latin szónoklatot. Mi is irtunk méltó verseket, melyekért adtak 9 frtot, a temetésért 2 frt 11 drt. (II. 463 l.)

1689. oct. 12. Özv. tiszt. Pauli Istvánnét temetik. (f. II. 464 l.)

1689. oct. 30. Nzts Dálnoki János ur hasonnevű nagyreményű szép fiucsokját, a ki már az iskolába járt, eltemettük. (II. 465 l.)

1689. nov. 10. Egyházi temetés volt Sztpéteren, hol a tiszt. Némái Sámuel ur feleségét temettük; prédikált a tiszt. püspök ur. (466 l.)

1690. febr. 28. A Clariss. rector ur (dr. Kolozsvári D. Pál) toroczko-szent-györgyre utazik a nzts Toroczkaí Mátyás ur felesége gyógyítására. (II. 471 l.) Hazajött márc. 7-én.

1690. Ápril 17. Apafi Mihálynak, erdély fejedelmének halála hire érkezik. (476. l.)

1690. máj 21. A római ekkla tiszt. papja, római lovag, Pater D. Pál ur, az ő hitsorsossi gyászára nagy pompával eltemettetik. (II. 477 l.)

1690. nov. 12. Tiszt és Clariss. Bedő Pál ur az unitár. ekklak érdemes püspöke e hó 5-én estéli 6—7 óra közt meghal s 12-én nagy ünnepélylyel eltemettetik.

1691. febr. 14. Tkts és nemzetes Bethlen Elek kedves felesége tkts. és nzts Nagy Klára temetésére Keresdre utazik a Clariss. rector ur (Kolozsvári Dimjén Pál) maga mellé vevén a kántort, engemet (Pesti Sámuel seniort) és 5 diákot. Ezen temetési pompánál az ország előkelői mind jelen voltak és számos papság. Apafi Mihály fejedelem ugyanis Almakeréken egy évig tartatván, 19-én eltemettetett és onnan mind áthivattak. (II. 491 l.)

1691. apríl 25-én a Coetus Karácsonfaívi Pál és Sz.-Ábrahámi Mihály 2 diákot a kegyes emlékü Bethlen Elekné által a Coetusnak testált buza elhozatalért küldi; az utra adtunk 1 frt 80 drt s ha tolvajoktól kárt szenvednek, azt a Coetus köteles lesz megtéríteni. (II. 500. l.)

1691. június 2. Követeink Geséről szerencsésen megérkeztek, elhozván 40 köből buzát, melyet a pünköst ünnepe miatt azonnal nem lehetett elosztani, hanem éjjelenként 2—2 diák szorgalmasan őrizte (u. o. 501. l.)

1691. június 11. A 40 köből buzát 35 személy közt elosztották, mert Holdvilághi Györgynek, a szászok collaborátorának (köztanító) is ugy adtunk mint egy unitáriusnak, mivel a mi vallásunkra állott, a mit pünköstben urvacsoravétel-lel megerősített. Kaptunk

fejneként 4 vékát, még fenmaradt 16 véka, melyet eladtunk 8 drjával összesen = 13 frt 44 kr. A méréssel és pótlással elment egy köből. (u. o. 502 l.)

1661. mart. 17. Karai János kegyes férfi meghalt, a ki valamint egész életében, úgy halálában is jótetteket gyakorolt. A Coetusnak hagyott 6 mfrtot, a mendicansoknak 2 mfrt. (495. l.)

1691. april. Toldalaghi Ferencz nagyreményü derék ifju 21 éves korában temettetik, honnan hoztak 8 frt. (VI. 497. l.)⁹⁾

1691. jun. 22. A Clariss. rector (Dr. Kolosvári D. Pál) Haranglára utazott özv. Haranglári Zsigmondné gyógyítása végett. (503. l.)

1691. aug. 1. Tiszt. Lacovius ur (a kolosvári lengyel unitár. ekkl. papja) nagy kegyességü férfi meghal, predikált a tiszt. püspök ur, szónólatot tartott Cláris. Dombai ur (u. o. 506. l.)

1691. aug. 15. A Clariss. rector (Dr. Kolosvári D. Pál) Kopánda ment a beteg nzt. Thordai Gáborhoz (u. o. 507. l.)

1691. aug. 28. Ngs, Hejjzter (igy) német generalisnak itt Kolosvárt mulató neje reggeli 3 órakörül meghal, kinek belső részei és agya kivétettek.

1691. szept. 11. Clariss. tudós Hévízi Mihály ur, félévig iskolank szorgalmatos professora az egyház nagy kárára meghal. Eltemettük 14-én, predikált a tiszt. püspök ur (Nagy Mihály) órált Clariss. Dombai ur, tiszteletére az özv. költségén temetési versek nyomattak. (Fasc. r. II, 509. l.)

1691. szept. 23. Árkosi (.) az aggházbeli szegények öreg papja eltemettetik. (u. o. 510 l.)

1692. febr. 2. Derzsi Csukor György meghal. (u. o. 518. l.)

1692. mart. 1. Az excellentissimus és Cláris. rector ur (Dr. Dimián Pál) átadta azt a 100 frtot, melyet tkts. és nzt. Bethlen Elekné néhai tkts. nzt. Nagy Klára testált, mely 42 személy közt felosztatván, jutott fejenként 2 frt 46 kr. (u. o. 422. l.)

1692. april 19. Özv. Horváth Kozmáné fia: Ferencz meghal és elvitetik. (u. o. 527. l.)

1692. april 20. Özv. Sárosiné temetésére Sárosra utazik a tiszt. püspök ur tiszt. Schyrmer urral (u. o. 527. l.)

1692. máj. 7. Özv. Solymosi Istvánné, igen kegyes asszony és a diákok ritka jöltevője, a kortól és betegségektől elnyomva meghalt. Isten, a jók megjutalmazója, részeltesse a jók boldogságában. Predikációt mondott tiszt. Ajtai M. ur, szonólatot magyarul Clariss. Dombai ur. (u. o. 528 l.)

Közlő: BENCZÉDI GERGELY.

⁹⁾ Ez azt hiszem a János fia volt, mert az akkor élő másik Toldalaginak: Andrásnak csak egy leánya volt: Mária, Naláci Lajosné. Közlő.

NYILT LEVÉL JAKAB ELEKNEK.

(„Kiáltó szó a pusztában“ című czikke alkalmából.)

Kedves barátom!

Lelki örömmel olvastam a Ker. Magvető f. évi jan—febr. I-ső tüzetében megjelent „Kiáltó szó a pusztában“ című cikkedet. Ily buzdításra és lelkesítésre minden testületnek és minden időben nagy szüksége van. És te ezekben kifogyhatatlan vagy. Valóban, úgy képzelek tégedet, mint egy örök forrongásban levő tűzhányó hegyet, mely folytonosan szórja magából a szikrákat. Tele vagy szép és jó gondolatokkal s azokat pazarúl szórod mindenfelé. Jól esik nekem, hogy buzdító és lelkesítő szavaidból koronként nekünk is juttatsz. Jól esik nekem, hogy egyházunk és iskoláink iránti emésztő gondban, azoknak fejlesztését s jövőjük biztosítását célzó törekvéseinkben te is eleven részt veszesz s hiven osztozol egyházunk jobbjáival.

De térjünk a kiáltó szóra. Te kolozsvári fő- és tordai közep-tanodánk történetének megírását sürgeted. Igen helyesen. Légy meggyőződve, hogy ennek kiáltó szükségét — valamint sok más hasonlót — veled együtt még igen sokan érezzük. Azt hiszem, hogy a szerkesztőség is: „Collegiumaink megmentése a múlt százban“ és „P. Horváth Ferencz életrajza“ című, a Ker. Magvetőben megjelent dolgozatokra, a te cikkedre tett hivatkozással csak azt akarta kimutatni, hogy ez a mező sincs egészen parlagon hagyva egyházunkban s távolról se gondolt arra, hogy e tekintetben már összedughatjuk kezeinket. Egy ág, egy levél, egy rügy külön-külön még nem teszik azt az élő fát, melynek árnyékában a vándor megpihenhet, s a mely gyümölcsöket hoz a gazdának. Egyes korszakok leírása, a legjelesebb életrajzok és fontos okmányok közlése is magokban véve csak ily ágai, levelei és rügyei a történelem nagy élőfájának.

Ezeknek feldolgozása, egy szerves egészszé való alkotása által áll elő egy valódi történeti mű, a melyet te is sürgetsz jelzett iskoláinkra nézve. Ezzel bizony még adósok vagyunk mind magunknak, mind a tudománynak. Mert én azt hiszem, hogy iskoláink történe-

tének megírása nemcsak magunkért, hanem a tudományért is szükséges, a mennyiben a hazai történetírás, viszont ezekből az egyes, de magokban véve teljes történeti munkákból állíthatja össze hazánk történetét a maga egészségében.

Mindezekből láthatod, hogy én teljesen indokoltnak és jogosultnak is tartom a te kiáltásodat s részemről melegen óhajtom, hogy az ne vesszen el a pusztában. Arról is meg lehetsz győződve, hogy azt az örömet, a melyet neked iskoláink történetének megírása fog szerezni — vajha minél hamarább megszerezné — nem egyedül fogod élvezni. De azt a feltevésedet, hogy e nélkül tanrendszerünk reformjára, tanáraink csekély fizetésének javítására, általában iskoláink versenyképessé tételére gondolni sem lehet, miután előadásodból valami olyanforma érzik ki, mintha iskoláink történetének megírása valamely titkos szer lenne, mely minden sebeinket begyógyitná, — engedj meg, — de részemről több okkól el nem fogadhatom. S ez az, a mi engem e nyílt levél írására indított. Én is azt óhajtom, hogy szavam ne maradjon kiáltó szó a pusztában. Mert bár levelem hozzád van intézve, éppen azért választottam annak e formáját, hogy ez uton azt mások is olvasván, mi jó lesz benne — ha lesz — megszíveljék.

Mindenekelőtt megjegyzem, hogy bármily tisztelettel viseltessem is a mult iránt, a tulajdonképpeni kérdés szerintem nem az, hogy milyenek voltak iskoláink a multban, hanem, hogy milyeneknek kell lenniök a jelenben? Ismerheti valaki a mult összes hadieseményeit, az ősök által a maguk módjuk szerint kivivott győzelmeket, ha nem ismeri a harcászat újabb szabályait, a fegyveremek tökélyesbülését, a közlekedési eszközök által nyújtott előnyöket stb. bizonyosan vesztett csatája lesz. Sőt merem állítani, hogy a multban való tulságos elmerülés nem egyszer még akadályozza is a fejlődést. Hogy csak iskoláinknál maradjak, ki merné tagadni, hogy a multhoz képest akár magát a tanrendszert és taneszközöket, akár a tanerők számát s ezeknek javadalmazását illetőleg az újabb időben jelentékeny haladást tettünk, úgy, hogy már is hallhatni épen a mult iránt nagyon elfogultak részéről ily megjegyzéseket: „régén erre sem volt, arra sem volt szükség; régebb kevesebb tanárral s ezeknek csekélyebb javadalmazásával is fenn tudtuk tartani iskoláinkat; régén így, régén amugy“. Hát ez mind igaz lehet és igaz is. Csakhogy mindez nem elég az idvességre. Ma a jelen szükségleteivel és a jelen követelményeivel kell számolni. Ezekről kell meggyőznünk, ezek iránt kell felébreszteniünk az öntudatot és buzgalmat közönségünkben.

Én nem kétlem, sőt megvagyok győződve róla, hogy te is erre célzasz iskoláink története megírásának sürgetésével. Nyilván kitűnik ez abból, hogy tanáraink csekély fizetésére hivatkozol s azt más hasonló, de még csekélyebb képzettséget igénylő állásokkal összekötött fizetésekkel szemben is olyannak találod, a mely hova-tovább mindinkább lehetlenné teszi számukra a megélhetést. A minek aztán szomoru következésére is rámutatsz, hogy ily módon egyfelől a meglevő tanárok se szentelhetik az élet gondjai miatt egész erejüket elhivatásuknak, másfelől a jövő még inkább veszélyeztetve van az által, hogy a legjobb erőket nem lehet iskoláink érdekében megszerezni és lekötöni. De ha így van, pedig így van, — kérdem — nem lenne-e helyesebb megfordítunk a sorrendet s ezért emelnünk fel kiáltó szavunkat, mint iskoláink történetének megírásától tenni függővé állapotaink jobbra fordultát s ez által mintegy tanárainkra háritani az egész felelősséget esetleges elmaradásunkért, a versenyben való tulzárnyaltatásunkért s azon elnyomatásért, melynek a kisebb testületek a nagyobbal szemben a kor áramlatainál fogva ki vannak téve? Mert ismétlem, hogy iskoláink történetének megírását én is lelkemből óhajtom, de alig hiszem, hogy ezzel iskoláinkat avagy csak egy lakszobával vagy tanteremmel is megbővíthessük, tanszereinket megszoríthassuk, tanáraink fizetését emelhessük s azokat kellő számmal beállíthassuk. Ide, a mint te is végre rájössz, pénz kell. Ez itt az archimedesi pont. Ennek megtalálására kell mindnyájunknak kezet fogni. Sőt engedj meg, ha kimondom, hogy e tekintetben a felelősség nagyobb súlylyal nehezedik épen reátok, egyházunk világi elemére, mint a tanárookra, már csak azért is, hogy kikerültessék az a gyanusítás, a mit, bár méltatlanul, nem egyszer lehet hallani most is, mintha a tanárok csak magukról kívánnának gondoskodni. Jöjjetek, adjatok tanácsot, mi módon lehet szaporítani egyházunk jövedelmeit, álljatok élére újabb meg újabb segélyforrások keresése gondjának s megtalálásuk fáradságának, adjatok vissza a tanárokat tulajdonképeni feladatuknak, a tanításnak s ezzel járó tudományos foglalkozásnak, a mit most nem csekély mértékben akadályoz az is, hogy egyházunk közigazgatási terhe is jóformán reájok nehezül s önfentartásukért sokfelé kell kapkodniok. Légy meggyőződve, hogy ha pénz lesz, iskoláink nem fognak elmaradni a kor színvonalától, tanáraink nemcsak a mult dicsőségének lesznek hirdetői, hanem ahoz a jelen dicsőségének is friss leveleit fogják hozzáfűzni s egyházunk, mint a tenger hullámai között megingatlanul álló szikla, a netán ellenséges áramlatok közepette is fenn fogja tartani háromszáz év viharai között is fennen lobogtatott zászlóját.

Különben én a jelent sem látom oly sötétnek s a multtal összehasonlítva, azt hiszem, hogy egyáltalában nincs okunk pirulni. Azt mondod, hogy az egyetemek panaszkodnak a gymnasiumok ifjuságainak mértéket nem ütő képzettségi színvonala felett. A mint a szerkesztőség is megjegyezte, ez nem vonatkozhatik specialiter a mi iskoláinkra. E mellett annak, hogy valamely ifju nem válik be az egyetemen, nem szükségképpen az az oka, mert a gymnasiumban nem nyert kellő alapot. Nem szólok arról, hogy az egyetemi tanévek alig tesznek ki egy félévet, hány ifju nem iratkozik be az egyetemre, a kit az illető tanár csak akkor lát, a mikor az indexit aláírja? Hány szép tehetség elkallódik épen az egyetemen, a kihez a gymnasium méltán a legszebb reményeket fűzhetette? Hiszen gymnasiumaink teljesen a középtanodai törvény szerint vannak berendezve a tananyagot illetőleg s ha a tanárok számában és a tanszerekben van is hiány — mit évről évre pótolni igyekszünk — tény az, hogy jobb tanulóink ép úgy megállják helyöket a felsőbb tanintézetekben is, mint más felekezeti vagy az állami gymnasiumokból kikerültek. Alig hiszem, hogy az újabb időben egy gymnasium is több tanárt adott volna az országnak, mint a mi gymnasiumunk. A polgári-, alsó- és felső-real, tanító- és tanítónő képző intézeteknél az országban szerzetészt jelentékeny számu tanár és tanító van alkalmazva, a kik a mi iskoláinkban nyerték meg képzettségök alapját. Más pályákon is tudunk szép számmal felmutatni a mi iskoláink egykori tanulói közül. Sőt kimerem mondani, hogy iskoláinkból alig kerül ki olyan ifju, a ki a társadalomnak terhére válnék s a maga kenyerét megszerezni ne tudná. A legutóbbi miniszteri jelentés szerint is a mult isk. évi érettségi vizsgálat eredménye is a mi kolozsvári főgymnasiumunkban a legkedvezőbb volt. Igaz, hogy erre a ministeri jelentés azt jegyzi meg, hogy az adott viszonyszámok nem annyira absolut eredményt, hanem az előmenetel megítélésében követett szigorot jelzik. De hát ekkor mi értelme van az egész statistikának? Nem épen úgy elmondhatjuk-e majd mi is, ha valamelyik esztendőben hátraesünk: szigorubbak voltunk mint más gymnasiumok, ez az egész, különben mi tanítunk a legjobban.

Aztán még nem szabad kihagyni a számításból két dolgot. Az egyik az, hogy a mit a költőről mondanak, hogy nem lesz, hanem születik, általában el lehet mondani a tehetségről is. Egy iskola sem ad tehetséget, csak fejleszti a természetnek e drága adományát. A másik, a mi ezzel szoros kapcsolatban áll, az, hogy a tehetség fejlesztésére az iskola mellett még sok tényező befoly. Első sorban a

társadalmi érintkezés. A kit sorsa már gyermekkorában a társadalom értelmileg magasabb osztályaival hoz érintkezésbe, a ki már a szülői háznál többet láthat, hallhat és tanulhat, igen természetes, hogy máskülönben egyenlő tehetségek között is gyorsabban és jobban fejlődhetik. Vegyük hozzá ehhez azt is, hogy a jobb módu szülők gyermekeiket különböző nyelvekre, zenére, rajzra s meg sok egyébre külön is taníttathatják, a mik a tehetség több oldalú művelését s ezzel az összműveltséget inkább eszközölhetik, a miktől a szegényebb sorsu szülők gyermekei vagy teljesen meg vannak fosztva, vagy csak nagy nehezen, kettős fáradsággal juthatnak hozzájuk s lehetetlen be nem látnuhuk azt, hogy egy tanuló képzettsége megítélésének nem egyedül az iskola a mértéke. Már pedig hogy állunk mi e tekintetben? A tehetségről nem szólok, mert azt ritka szülő hajlandó megismerni, hogy gyermekének nincsen tehetsége. Pedig ugy a mi iskoláinkban, mint másokban, a gyengébb vagy közepes tehetségű tanulók száma mindig nagyobb, a mi aztán a tanítás összeredményére is befoly. S a mi legrosszabb, az egyetemen s más felsőbb tanintézetnél ismét egy-egy ilyen gyengébb tanuló után itélik meg az iskolát, nem véve számba, hogy vajjon ugyanazon iskolából nem került-e ki a jó tanulóknak is tán még nagyobb száma. De a tehetségről — moudom — nem szólva, az a másik körülmény, mely szerint iskolánk növendékei legtöbbsnyire szegényebb sorsu szülők gyermekeiből állanak, a kik nemhogy gyermekeik képzését az iskola mellett magok is segíyezni és előmozdítani tudnák, de még ezeknek élelmezését is részben az iskolától várják, mindenesetre tekintetbe veendő akkor, mikor azon panaszkodunk, hogy iskoláinkból miért nem kerülnek ki nagyobb számmal kitünő és jeles ifjak? De hát az életnek, a társadalomnak és az államnak magának is nem ép oly hasznavehető tagjai-e a tisztességes, jó erők, mint a kitünő és jeles tehetségek? A hadsereghez is egy-két tábornok elég, vitéz, jó katonára sokkal többre van szükség.

Nem terjeszkedem ki egyebekre annak kimutatására, hogy egyházi életünk másnemű ügyeire nézve sincs okunk elcsüggedni, vagy reményt veszteni. Csak két dologra hivatkozom, mint legújabb alkotásokra. Egyik a tanári, másik a papi, illetőleg belső emberi nyugdíjintézet megalapítása. Szerény kezdemények, az igaz. De én már látom a csirázni indult magból kifejllett terebélyes élőfát, melynek árnyékában egykor tanáraink és papjaink, valamint ezeknek családjaik elaggodt, illetőleg elárvelt napjaikban megpihenhetnek. Általában, ha valaki majd egyházunk történetét megírja — a mire bizony

ép oly nagy szükségünk van, mint iskoláink történetének megírására — a közelebbi 25—30 év történetével nem egy oly lapot tölthet be, a melyek semmivel sem fognak ragyogásokban elmaradni a mult legszebb lapjaitól.

Mindezeket nem azért hozám fel, mintha a te kiáltó szódat ellensúlyozni akarnám, sőt még fokozni szeretném erejét. Iskoláink történetének megírása szükségére is már rámutaték. S e tekintetben, bizony nem kisebb várakozással voltunk és vagyunk mi is irántad, ki egyházunk történetének nem egy korszakát emelted ki már eddig is a homályból, mint a minő várakozást te táplálsz iskoláink történetének megírására nézve tanáraink iránt. Egyházi jogtanunk, különösen pedig házasságjogunk megírása már-már a kezünkre égett. Ez utóbbira nézve egy derék jogászunknak már ígértét bírom, hogy azt a lehetőleg még ez évben megírja. S még hány hasonló dolgot fel tudnék hozni én is, a miknek szükségét mindnyájan érezzük s a melyek hiányának ha nem is egyedüli, de minden esetre legfőbb oka az, mert nem rendelkezünk a kellő anyagi erővel.

És itt hadd vegyem át én a kiáltó szót.

Az a nemes felbuzdulás, mely az 50-es években iskoláinkat az akkori idők veszélyeitől megmentette, — tisztelet a kivételeknek — de sokaknál csak szalmaláng maradt. Hogy a multhoz képest sokat javult helyzetünk, nem tagadom, sőt erre már fennebb hivatkoztam is. De hol állanánk, ha az akkor tett ígéretek a beváltás ténye is hasonló mérvben követte volna, ha igen sokan nem vették volna vissza a balkezökkel azt, a mit a jobbal nyújtottak, megtagadván a hitelezett tőkéknek kamatfizetését s nem egy esetben magát a tőkét is? Ezer szerencse, hogy egyházunk akkori kormánya számításba vette ezt a közönséges emberi gyengeséget s bölcs példaadásukat mind ez ideig mi sem hagytuk el; hogy nem a papiroson kimutatható, hanem a tényleg be is folyó jövedelmet tette számítása alapjául. Mert e nélkül lehet, hogy külsőleg tán jobban állnánk, s iskoláinknál is kevesebb hiány lenne észlelhető, de nyakig volnánk a deficitben, melyet mind ez ideig szerencsésen el tudunk kerülni. S hogy jövőre is elkerüljük, miután nekünk nincs hatalmunkban sem adókimutatás, sem hitelműveletek útján rendezni be egyházunk háztartását, részemről nem látok más módot, mint intézményeink fejlesztésében meglévő alapjaink természetes fejlődéséhez tartani magunkat, s ha gyorsabban akarunk haladni, ismét és ismét egyházunk tagjainak buzgóságára és áldozatkészségére támaszkod-

nunk. Mert én nem kétlem ugyan, hogy az állam kormánya is, a mely előtt iskoláink helyzetét feltártuk s az országos törvényben gyökerező államsegély iránt folyamodtunk, folyamodásunkat tekintetbe veszi, de legfőbb erőnket jövőre nézve is magunkban kell keresni és feltalálni. Ez tartott meg a multban s egyedül ez biztosítja jövőnket is. Mikor ez az önerő megszibbad egyházunkban, akkor többé semmi hatalom fel nem tartóztatja hanyatlásában.

Ime, legközelebről is sz.-kereszturi iskolánk érdekében kell munkára emelni kezeinket. Ugy látszik, hogy e tanintézetünket némelyek nem a legjobb szemmel nézik. Már két megintést kaptunk a kormánytól, hogy nincs a törvény által megkívántató tanerők számával ellátva és a minister ur e tanintézetünket nem tartja az állam érdekében annyira fontosnak, hogy államsegélyben részesítse. Messze vezetne e felfogás téves voltát bizonyítgatni s kimutatni, hogy ha nem lenne, Sz.-Kereszturra akkor is egy középtanodát kellene állítani védvárul a székelyföld eme határvonalán a magyar kultúra érdekében. De ennek fejtegetésére nekünk nincs is szükségünk. Mert én meg vagyok arról győződve, hogy nincs egyházunknak egyetlen tagja is, a ki sz.-kereszturi iskolánkról, mely egész vallás-közönségünknek, ugyszólva, gyökere, a honnan kolozsvári főtanodánk is táplálékát kapja, lemondana. Önként következik ebből, hogy fenntartására egész erőnket ki kell fejteni. Munkába is vettük már, hogy a jövő isk. évre oda egy tanári állomást szervezzünk. E törekvésünk, mely remélem nem fog siker nélkül maradni, szolgáljon viszhangul a te kiáltó szóra. Ne hidd, hogy mi nem igyekszünk a mult dicsőségének fényét erőnk és tehetségünk mértéke szerint legalább egy szerény méccsel növelni. Fogadd szives üdvözetemet.

Kolozsvárt, 1887. mártius hó.

FERENCZ JÓZSEF.

KÜLFÖLDI LEVELEZÉS.

I.

PÁRISI LEVÉL.

PÁRIS, 1887. mártius.

(Francia irodalom. Az új kritikairók. Lemaitre Gyula.)

Szerkesztő ur!

Ha önnek is úgy tetszik, most kritikai irodalmunkról beszéllek. Mikor ön felszólított volt levelezésre, melyet már néhány év óta folytatok, azt kívánta, hogy küldjek hívtudósításokat a franciaországi szellemi mozgalmakról, a gondolkodás bármely köréből. S én felváltva irtam vallási, bölcséleti és irodalmi tárgyokról, de nem emlékszem, hogy egy szót is irtam volna a francia irodalomnak emez annyira fontos ágáról, melyet kritikainak neveznek. Pedig az megérdemli a fáradságot, hogy az ember megismerje. Kitűnő és általánosan ismert írókkal találkozhatni e téren. Hogy a korábbiakat említsem, Ste. Beuve, Villamain és Nisard jeles munkái legalább részben ismeretesek a mivel világon mindenütt. Azok valóban kitűnő művek. Azok közül az ítéletek közül, melyeket a kritikának eme mesterei mondtak ki, több véglegesen el lett fogadva. S ugyanazt mondhatni, a Shéer munkáiban nyilvánított legtöbb nézetről. Ma Shéer a francia kritikai írók feje és mestere. Mikor St. Beuve meghalt, az emberek azt kérdezték, ki fogja az ő helyét elfoglalni, ki fog az ő örökségibe lépni. S kétségtelenül Shéer legalább részben örökösse lett neki; de ő maga is már hosszú pályát futott meg. A nélkül, hogy sejtették volna, eme kitűnő írónak egyszerre jeles tanítványai támadtak. Néhány név kiemelkedett a sok közül, kik a napi kritikát csinálják, nagy tekintélyre jutott és joggal. Ma Franciaországban főleg három író a közgyelem tárgya az irodalmi kritika mezején. Én azonban most csak egyről fogok szólni. Talán később meglehet, hogy a másik kettőt is ismer tetem.

Ez írók ezelőtt mintegy 10—15 évvel tűntek fel, de hirnevük folytonos gyorsasággal növekedett. És jogosan, mert ezek komoly

tehetségek, a kiket nem lehet figyelembe nem venni. Hogyha az érett megfontolás, melyet az élettapasztalat szükségképpen magával hoz, mérsékelni fogja tulbőségüket és megszabadulnak egy bizonyos magatartástól és keresettségétől, a legelőkelőbb helyeket fogják megnyerni a kritikai irodalomban. Tényleg irataikon nagyon érzik a pessimismus, a mely részben lehet való, de részben abból az álláspontból származik, melyet elfoglalnak. Az első években irányuk igen keresett volt és még kevés ma is van abban, mi a természetessel ellenkezőnek látszik s a figyelmet, ha az ember nem ügyel, nagyon fárasztja. Abban a mértékben, a mint előhaladnak, kevesedni fognak e hibák is. S reméljük, hogy végre egészen eltűnnek.

A kit közölök ez alkalommal ismertetni akarok: Lemaitre Gyula, a ki mintegy játszva nyerte meg a közvéleményt. Felsőbb minta iskolánknak volt a növendéke, a melyből sok jeles s néhány valóban kitünő ember került ki, mint például Bert Pál. Lemaitre Gy. igen szellemes ember, de néha meglehetősen csipős és gúnyos, mi iránta némi ellenszenvet keltett, kivált Havreben, hova a mintaiskola végzése után tanárnak neveztetett ki.

Később volt még tanár az alger-i lyceumban és a grenoble-iben. Az egyetemi tanítás iránt azonban nem nagy hajlammal viseltetett. Szellemének nagyobb függetlenségre volt szüksége. Az egyetem köre igen szűknek bizonyult reá nézve. A vidéken való tartozkodás csak türelmetlenségét növelte, melynek nem volt más orvossága, mint Párisba jőni. Ez az izzó tüzhely volt az, melyet megközelíteni akart, hogy szellemének több fényt és erőt adjon. Nem sokat habozott, hogy a tanári pályát odahagyja, és ma *Journal des Debats* szerkesztőségében foglal helyet, mint drámai kritikus.

Lemaitretől ezelőtt néhány héttel jelent meg műveinek harmadik kötete. E kötetek általános czime: *Les contemporains, etudes et portraits littéraires*. E tanulmányok közül az elsők a *Revue littéraire*-ben láttak először világot, mely ma a *Revue Bleue*. Czimük eléggé mutatja a tartalmat. Azok tényleg néhol tulzó, de nagyon sikerült rajzok jelenkori írókról. Szerző jól eltalálja a formát mindenik íróhoz, kiknek munkáit elemzi s mindig könnyed és biztos kézzel rajzol. Nagy merészséggel rostálja műveiket, de mindig oly finom módon, hogy még a legérzékenyebb önszeretetet se sértse. Ebben a formában, mely talán igen könnyelműnek látszhatnék, ha nem volna szilárd alapja, mi fentartsa, ő sok ügyességgel tünteti fel a jelenkori írók műveinek előnyeit és hibáit.

S nem kell azt hinni, hogy az általánosan elfogadott tanokat éppen annyira kicsinylené, mint a mennyire mutatni látszik. Az nála, mint fennebb is mondtam, bizonyos magatartás, melyet végül is el fog hagyni. Hogy jó adag skepticismus van benne, elvitathatlan s én mégis úgy vélem, hogy ő kevésbbé skepticus, mint a milyennek akarja magát mutatni. Bármiként legyen, a ki csak kevésbé is ismeri a jelenkori embereket és dolgokat, egy-egy jellemzését olvasva, nem tartoztathatja meg magát attól, hogy így kiáltson fel: Mennyire hasonlít a kép! Hogy fogalmat adjak erről, ide irok egy helyet az egyik legáltalánosabban ismert író, Renan jellemrajzából: „Vajon határozottan szomorú-e, vagy vig, ez a rendkívüli ember? Az ember habozhatik ennek megítélésében, ha az ő könyveihez tartja magát. Mert ha ő csaknem mindig azzal zárja is be műveit, hogy az optimismust nyilvánítja ki, de az is igaz, hogy a világról és a történelemről való fogalma, a jelenkori társadalomról és annak jövőjéről való eszméi könnyen vigasztalan következményekre vezetnek. Azt a régi mondást: „Minden hiábavalóság“ annyira és oly teljesen magyarázza, hogy utoljára is arra a következtetésre vezethet: hogy „mire az élet?“ hogy „élvezzünk, együnk és igyunk“; hogy a világegyetem célja mélyen el van rejtve a mi szemeink előtt; hogy a világ csak látványosság, melylyel egy Isten gyönyörködteti magát, a ki kétségtelenül nem létezik, de a ki létezni fog; hogy az erény az egyénre nézve esztelenség, de mégis finom dolog erényesnek lenni; hogy a művészet, költészet és maga az erény is szép dolgok, de majd lejárják idejüket, és hogy a világnak majd egy napon a tudományok akadémiaja által kell kormányoztatnia, stb. — mindez nagyon mulattató, de másfelől nagyon elszomorító. Ilyen érvekkel ajánlja Renan kortársainak az örömet, a vidámságot.“

A ki Renan műveit olvasta, bizonyára úgy fogja találni, hogy eme sorok hiven festik e gondolkozót. Éppen ez az aristocraticus skepticismus, ez a hullámzó bölcelet, határozott körvonalok, szilárd alap, megállapított elvek és megszabott forma nélkül az, a mi őt jellemzi. E bölcelet előtt minden közönyösnek látszik lenni; az igaz, a hamis, a jó, a rossz, a lét és jövő szavak, csak az értelem egyszerű játéka s maga az értelem is talán nem egyéb, mint egy problematicus Isten játéka.

S hogyha Renan a Collége de Franceban a semiticus nyelvek tanszékén akarjuk látni, figyeljünk tovább Lemaitre-re, ki a tudós tanárnak egy előadásáról, melyet a Pentateuchról tartott, így ír: „A magyarázat világos, egyszerű és lelkes. Hangja kissé rekedt és vastag, beszéde nagyon hangsúlyozott, tagolt, arcjátéka csaknem

tulságos. A mi a formát illeti, nincs abban semmi keresettség, sem elegancia; semmi abból a finomságból, mi irott stylussát jellemzi. Beszél, hogy megértsék, ez az egész. Közönséges kifejezéseket használ, mint otthon. Mint minden tanárnak neki is van két-három szava vagy kifejezése, melyek gyakran jönnek elő. Teméntelen sokszor használja a „bizonyos tekintetben“-t és örömet mondja: „Ne kételkedjenek abban, a mi talán legkedvesebb formulája az affirmationnak, mivel az nekünk a kételkedés jogát adja tudtunkra? Ime egy néhány sajtáságosság az ő modorából, az élőről véve.“

„A thora (törvény) szerkesztésére nézve, a mi minden lárma nélkül történt s melynek az idejét sem lehet pontosan meghatározni, mert mindaz a mi benne irva van, már ismeretes volt, a száj-hagyományban létezett, Renan ezt mondja: „Milyen különbség, nemde, a között a mi akkor történt és a között a mi napjainkban megy végbe! Most a törvényszerkesztést nyilvánosan megvitatnák, tárgyalnák a lapokban; egy ilyen dolog esemény lenne. De a Pentateuchnak végleges összeszerkesztése nem volt az. . . A Leviticus keletkezése idejéről meg így nyilatkozik: „Ah! örömet üdvözlöm azokat, kik ebben a dologban bizonyost tudnak mondani! Jobb semmit sem erősíteni erre nézve, vagy a véleményeket időről időre változtatni. . .“

„Láthatni ezekből ez előadások hangját és menetét, mely a lehető legélénkebb. Renan bámulatós érdeklődést mutat mindaz iránt, a mit magyaráz és rendkívül kedvét találja abban. Sohasem láttam oly jókedvű exegetát.“

E sorok vádnak tetszhetnek. De a ki csak egyszer is hallotta Renant a College de France-ban előadni, úgy találja, hogy teljesen az igazságnak felelnek meg, Lemaitre kifejezése szerint, az élőről vannak véve.

Még adhatnék idézeteket e jellemrajzokból Sully-Prudhomme-ról, Coppée Ferenczről, Adam asszonyról stb. melyekben éppen oly hiven fest, lelkesültséggel és néha csipős, de sohasem sértő humorral. Az ember azokat olvasva azt a benyomást nyeri, hogy Lemaitre tollát sohasem mártja epébe, s nem is hallottam, hogy ő valaha vagy egy írónak, a kit kritizált, rokonszenvét elvesztette volna. Szóval e jellemrajzok és tanulmányok nemcsak tanulságos, de nagyon vonzó olvasmány.

Lemaitre Gy. azonban nem csupán kiváló kritikus, hanem a maga óráiban költő is, és már két kötetet adott költeményeiből közre. Egy-egy pillanatra regényíró is. Ez év elején egy kötet beszélt közölt, melyben az első, mely a többi között a leghosszabb,

e czimet viseli: Serenus. Minthogy erről különbözőleg ítélnék, szólnom kell róla. Én teljesen osztom azok véleményét, kik Serenust a szerző egyéni confessiójának tekintik. Én ugy hiszem, hogy az ember igen messze menne, ha azt mondaná, hogy az a jelenkori ifju nemzedék szellemének hiv rajza, amaz ifju kortársaké, kik vizsgálódnak és gondolkoznak a vallási igazságokról, melyek iránt vonzalmat éreznek, de a kiknek nincs elég bátorságuk és akaratjuk, hogy magukat azoknak szenteljék vagy pedig hogy azokkal szemben nyiltan ellenkező álláspontot foglaljanak el. Ily szempontból Serenust olvasni igen érdekes. E kis műnek, a mely nagyon rövid, a teljes czime: Serenus, egy martyr története. Ez, ha ugy tetszik, egy bölcselmi elbeszélés, melyet néhány sorban összegezhetek:

Mikor Domitián császár alatt, a 90-ik évben a keresztényeket üldözték, Rómában, a hörtönre vetett és halálra ítélték közt volt egy Marcus Serenus nevezetű, a nemes Serenus család utolsó sarjadéka. Atyja őt a stoicus bölcelem eszméiben nevelte fel. De annak halála után az ifju ember nagy vagyonhoz jutván, csakhamar átadja magát a római élet minden csábjainak és nem sokat törődik a stoicismus elveivel. Végre öt évi kicsapongó élet után megcsömörölve a világtól, meg akarja magát gyilkolni. De a fürdőből, a hol meghalni akart, kiragadják; nőtestvére, Serena megmentette, s iránta e pillanattól fogva mély rokonszenvet érez. Serena már rég keresztény lett volt meggyőződésből. Fivérét is lassanként ráveszi, hogy elmenjen azokra az összejövetelekre, melyeket a keresztények a katakombákban titkon tartottak. A mit ott látott, ez új dolog meglepi őt, s végre megkeresztelkedik. Mikor az üldözés bekövetkezett, hogy nővérét megkímélje a fájdalomtól, nem késik egy pillanatra is, hogy új testvéreiért kitegye magát. Börtönbe vetik, de a hóhér bárdtól való félelmében, az ítélet végrehajtása előtti estén a gyűrűje drágakövébe rejtett folyadékkal megmérgezi magát. Másnap a keresztények csak holt testét találják s halála körülményeit nem ismerve a katakombákba a keresztény martyrok közé viszik. De a pap, a ki a holttestre vigyázott, egy kéziratot talált fölötte, melyet Serenus halála estéjén írt, s a melyben vallomást tesz, hogy ő alapjában sohasem volt keresztény. Ez az a rövid és egyszerű történet, melyet L. elbeszél.

S mit akart ő jelezni azon a néhány lapon? Avagy talán, mint némelyek mondják, a saját álláspontját a kereszténységgel szemben, a melyet ő elemezni akart, s magára és másokra nézve érthetővé tenni? Lehetséges. De a midőn magát rajzolta, nem álta-

lánosában akart-e szólani? Nem ujjal akart-e rámutatni ama mivelt szellemek általános állapotára, kik felfogják, hogy az élvezet nem lehet egyedüli célja az emberi életnek, mely végre is abba beléun és tarthatatlan lesz, de a kiknek még sincs elég erejük arra, hogy higgyenek a vallásban, melyet némelykor őszintén csodálnak. Ezek a katolicus nevelés következtében hamis szellemek azok, kik az evangéliumra ráuntak, melyet nem ismernek s a melytől elfordulnak, mert a kereszténységet a római egyház által a száz éveken keresztül emelt nehéz és nyomasztó épületnek nézik. Csupán ezt látják és azt hiszik, hogy ez az evangélium: hamis nézet a természetről, külső vallás, melyben a pap csak csodatevő és zsarnok, és azt mondják: nem akarunk ezekhez az emberekhez tartozni. Halljuk csak Serenust: „Készséggel csodáltam ezeket a hívőket, de én nem hittem. Én philosophicus neveléséből megőriztem azt a meggyőződést, hogy a homályosságok vagy a látszólagos kivételek mellett is, a világ folyása szükségképi és változhatatlan törvények szerint történik és hogy semmi különös csoda nincsen. Az Istennek közetlen kijelentése a történelem valamely adott pillanatában, az isten-embernek a földre szállása és minden tanai az új vallásnak, legyőzhetlen ellenmondásra találtak lelkemben. Új testvéreimnek a világról és életről való gondolkozása bennem visszatetszést szült, nem tudtam azt összeegyeztetni természetes érzelmekkel. Elismerem ez ellenmondás vizszásságát; de mindamelllett is, hogy pessimismusom állandó volt s Serena iránti szeretetem sem tudta azt legyőzni, nekem visszatetszett, hogy ezek az emberek oly kevésre becsülik az életet, a melyről végre is egyedül vagyunk bizonyosok. Aztán igen egyszerűeknek találtam őket, mesterséges benyomás alatt állóknak, korlátoltaknak és miveletleneknek . . .“ S nos tegyünk Serenus helyébe bármely modern nevet ama mivelt fiatal emberekéből, a kik annyira nagyra vannak az ő nézetükkel, s mintha csak az ő gondolkozásuk lenne ama szavakban kifejezve. S ismétlem, hogy mindez ama hamis eszméknek és érzelmeknek tulajdonítandó, melyeket a katolicus nevelés oltott beléjük és még egy más körülménynek. Annak t. i. hogy mivelt érzelmüket nem rendelik alá a megvesztegethetlen erkölcsi felfogásnak, vagyis a lelkiismeretnek. Világos, hogy a vallásban az igazság mindenek felett a szentség. De hogyan lehessen összeegyeztetni egymással ezt a szentséget és a művészi, a finom élvezeteket, melyek a szabadosságig mennek? A mi pedig a vallás csodás oldalára vonatkozó ellenvetést illeti, az csak azt bizonyítja, hogy a kik ezt az ellenvetést teszik, nem ismerik az evangéliumot. Hogyha ismernék, könnyen belátnák, hogy az

mindenekelőtt benső kijelentés és szabadítás, nem pedig valamely csodás mythologia és az ész megtagadása.

Mindezek ellenére Serenus nem válik meg a keresztényektől, kik az övétől annyira különböző eszmevilágban élnek; engedi magát megkereszteltetni és hogy a császár rendelete következtében börtönbe zárják, melyből az ut halálra visz. Ő jól gondolja mégis, hogy magát egy ügyért feláldozni annyi, mint bátorságot és meggyőződést tanusítani. Hallgassuk csak, hogy ő hogyan gondolkozott:

„Elhagyni a keresztény gyülekezetet, ezzel kegyetlenül megbántottam volna Serenát — s magamat arra kárhoztattam volna, hogy ne lássam őt oly gyakran és lemondjak egy látványról, mely mindinkább érdekelt, s a mi még több, lemondjak eme jó lelkekkel, eme családdal való érintkezésről, melyet szeretni tanultam. Bár ez a képmutatás bennem visszatetszést szült, alávettem magamat a keresztségnek. E szertartás csak még szorosabbra fűzött ezekkel az emberekkel, a kiknek erőnyeit csodáltam és tiszteltem, ha hitöket nem osztottam is. Én örömet voltam e kicsiny sereggel, mely az én szemeimben a legmagasabb erköcsi tökéletesség képét viselte. Domitián császár napról-napra gyanakodóbbá levén, az egyházat jogtalanul vagy jogosan üldözni kezdette. Becsületbeli kötelességemnek tartottam el nem hagyni barátaimat a veszély idején. S az a gondolat, hogy e jó lelkek nekem annyi örömet szereztek, elnémitotta legutolsó aggodalmaimat is. Megkeresztelkedtem tehát. És hogy csak félig hazudjak, midőn a hitvallást mondom, azt csak oly jelentőségűnek vettem magamra nézve, mint egy *symbolicus* formulát és tág értelmet kerestem annak, melyet bölcselmem aláírhasson. Ha ez gyávaság volt, nővérem, Serena öröme megmentett attól, hogy e miatt lelkifurdalásokat érezzek.“

Lehet, hogy e nyelv a Domitian idejéből tartatott fenn, de az is bizonyos, hogy nagyon ujitva van és hogy azt a jelenben is többen beszélik. Bizonyos, hogy sokan, a kiknek a legkisebb hitök sincs, ugy cselekesznek, mint Serenus, azért, hogy környezetüknek örömet csináljanak, hogy megkiméeljék „a kegyetlen megbántástól“ családjuknak ez vagy ama tagját. Aztán keresik a mentséget magukra nézve, nem látván abban egyebet „*symbolicus* formulá“-nál. Sokan meg épp ugy végletig mennek, mint Serenus, hogyha az eszme, melyet környezetük vall, elnyomatik. Ezt nem egyszer lehetett látni és lehet ezután is alkalmyszerüleg. Mert valaki lehet martyr

s nem szükségképpen keresztény. Ennek példáját látjuk Serenusban, ki nem az egyedüli volt s bizonyára ma nem egy követőre találna.

Még több megjegyzést is tehetnék e műre, de úgy hiszem, hogy a mennyit tettem, elégséges arra nézve, hogy felfogni lehessen azt az érdekeltséget, melyet eme kiváló írónak e néhány lapja keltett, ki mester leendő, mihelyt az ő pessimisticus eszméit feladva, fel fogja fogni, hogy mily erő és öröm van az igaz kereszténység világossága által, nem az irástudók, farizeusok és skepticusok, hanem a Jézus vallása által megtisztított és megvilágosított lelkiismeretben.

CHARRUAUD D.

II.

ANGOLORSZÁGI LEVÉL.

Belfast, 1887. ápr. 11.

(Magyarországi emlékek. Hazell's Annual Cyclopaedia. Társulatok évi gyűlései. Lord Gifford alapítványa, stb.)

Egy örvendetes eredménye volt már az önök kitünő folyóiratában kezdett levelezésemnek. Közelebről igen érdekes üdvözlő levelet kaptam Tiszt. Kiss Mihály esperes urtól, Árkosról, latin nyelven, melyet ő olyan jól ért. Még nem feleltem neki, mert a családomban előállott komoly betegség megakadályozott sok oly dolog végzésében, a mit tennem kellett volna s egyebek közt késleltette e tudósításon is. Az igen tisztelt esperes ur meleghangu és udvarias levele Árkoson tett rövid látogatásomat hozta emlékezetembe.

Éppen Jakab Elek Dávid Ferencz életéről irt munkájának olvasásában találtam őt. Várral kerített temploma élénken emlékeztetett történelmük viharos napjaira, melyeket egy író sem tanulmányozott alaposabban és nem irt meg szebben, mint Jakab Elek; történelmükre, melyre a jelleget a hit által lelkesített nemes szellemek kiktartó munkája, türelme és hősiessége nyomta, — az a hitbuzgóság melynek példáját látjuk ma is egyházuknak olyan pátriarcháiban, mint Kiss Mihály. Nagy dolog jól írni történelmet, de még nagyobb dolog egy népre nézve jól csinálni azt.

A Londonban kiadni szokott évkönyvek között az idén egy új és igen hasznos munka jelent meg. Ez Hazell Annual Cyclopaediája, mely arra van szánva hogy a legujabb információkat közölje minden közérdekű tárgyról. Jellegéje nemzeti nagy költőnknek, Shakespeare-nek (a kinek munkái tanulmányozásából merítette Kosuth az angol nyelvnek hasonlíthatlan ismeretét) eme mondása:

„Avaunt, perplexity!“ — Féltre a kételylyel. Az unitarismusnak egy fejezetet szentel; s érdekelni fogja önöket, hogy egy angol encyclopedicus egyházukat a jelen közérdekü tárgyai közé számítja. Hazell arról ezt írta: „Erdélyben egy erős unitárius egyház van, mely szerzetére nézve episcopalis, három unitárius collegiummal.“ Egy fontos dologban téved Hazell, mint akárhány, ki az önök történelmét nem ismeri. Mert azt állítja közleményében, hogy az erdélyi unitarismus főképpen Socin Laelius és Faustusra viendő vissza. Én ez állítás téves voltát kimutattam a „Christian Life“ czimü lapban, kiemelve, hogy az unitarismus Magyarországon eredeti, független, honi fejlemény, hogy Socin Laelius sohasem volt Erdélyben és hogy Socin Faustus, mikor odement, csakhamar úgy találta, hogy ott helyén kívül van. Egy egyháznak sincs több joga igényelni vallási nézeteinek és szellemi szabadságának eredeti voltát, mint az önökének, mely, úgy hiszem, az első volt a kereszténységben, mely az unitárius nevet használni kezdette, melytől a többiek azt kölcsönözték. (E kérdésre nézve meg kell jegyeznünk, hogy a magyar unitarismus keletkezésében a socinianismusnak, Blandrata útján, igen is része van. A magyar unitarismus a socinianismusból indult ki. Hanem aztán a Dávid F. lángelméjében független iránynyá — unitarismussá, fejlődött. Ebben már irónak teljesen igaza van. Szerk.)

Socinus & Blandrata egyesültek?

Az unitarismus elmozdítására Irlandban alakult két társulatunk éppen most tartotta évi gyűléseit Belfastban, melyek igen népesek voltak. Az ulsteri unitárius keresztény társulat gyűlése alkalmából, mely először jött össze, Walters Carey W. prédikált, egyike legtehetségesebb ifju papjainknak. Ő missioi mozgalmunk révén nem közönséges népszerűséget nyert Liverpoolban és Kidderminsterben tartott prédicatioival. Ősszel Londonba megy, hogy az angol metropolis nyugati felében, Kensingtonban alakult új gyülekezetnek legyen papjává. Ez állomáson sokat várnak tőle, s én úgy hiszem, hogy ő e várakozásnak meg fog felelni. Walters Carey sok gyakorlati érzékkel a Jézus tiszta evangeliuma iránti valódi melegséget és lelkesültséget egyesít és unitarismussa a régi hagyományoktól és hozzátételektől megtisztított kereszténység.

A másik társulat (Unitarian Society) évi gyűlésének Armstrong A. Richárd, liverpooli lelkész volt a szónoka, kinek iratai és beszédei az ő nevét önök közt is ismertté és tiszteltté tették. Armstrong irlandi eredetü, atyja Belfast mellett Bangorban volt püspök egyházi pap. Nagy jövedelmü állását oda hagyta, hogy meggyőződésének engedelmeskedjék s egyik leghatalmasabb szószólója lett azoknak a

vallási igazságoknak, melyek nekünk oly drágák. Fia örökölte atyja bátor jellemét és lelkiismeretességét, s ma az ifjabb lelkészek közül az élhaladt liberalismus vezérének ő van elismerve, a vallásban és politikában.

Irlandi egyházaink szolgálatában van egy néhány veteránunk, a kiknek szellemi ereje és buzgalma némelykor megszegyenyíti még az ifjabbakét is. Tartozkodom e veteránok korát vizsgálni, mert félek tőle, hogy olyan feleletet kapnék, mint a napokban egy tisztos urhölgytől, a kinek hófehér haja nem akadály, hogy fényes szemei ir humorral szikrázzanak. „Hány éves?” — kérdém a minap. „Kedvesem, én tizennyolcz.” „Hogyan — mondám — hiszen harmincz éve, hogy magam ismerem.” „Akkor, kedvesem, — tevé hozzá — elég hosszasan ismert, hogy jól tudja, hogy én mindig az igazságot beszélem.” Nelson Craig Sámuel, downpatrickilelkész jóval felül van a nyolczvanon és már látását is elvesztette, de szelleme olyan ifju, mint egy gyermeké. Nem prédikál rendesen, minthogy segédje is van, de a mikor alkalom szerint szószékre lép, a hymnusokat és a szentírás fejezeteit oly könnyen tudja emlékezetéből felidézni, s értelmi erővel és erkölcsi kenetességgel beszél. Vele társalogni valódi élvezet — csak úgy szórja az ismeretet, adomát és csipős megjegyzést — hosszú évek gazdag gyümölcseit. S csaknem ily idős Moore Hugh lelkész is Newtownards-ben. Ifju korában a „tánczos Hugh“-nak hívták, mivel híres tánczos volt (díszé lett volna egy oly bálnak, milyenre én a sz.-kereszturi zsinat alkalmából emlékszem.) De egy véletlen eset következtében lába eltörvén, sok évig nem tudott járni, csak támaszszal. Mindazonáltal ő ma is nem lankadó erővel teljesíti papi kötelességeit. Több mint hatvan éve, hogy Newtownards-ben lelkész, és segéd nélkül. Mikor ezelőtt néhány évvel lemondását bejelentette a gyülekezetnek, kérve kérték hogy maradjon. Ő a pénztárnoka a „Nonsubscribing Association“-nek. Ezek a veteránok, nem valami ósdi conservativek a vallási ügyekben, a mint gyanítani lehetne, ellenkezőleg ők a szellemi szabadság részén állanak, a mint hogy állottak mindig — *seniores, priores*.

De hadd már szóljak a világiakról is. Lawrence Clarke Jakab baronettól, hogy a magyar unitarismus anyavárosában tett látogatásából hazatért, egy levelet kaptam, melyben melegen írja le az ott nyert kedves benyomásokat. Ugy láttam, hogy önök valami más dologokról is beszéltek vele a theologiai és egyházi dolgokon kívül. Ugy kell lenni, hogy ő a családi életnek oly ideálját látta önöknél, milyent sohasem sejtett az ő szive. Mert mindjárt az ő visszatérése

után azt a kellemes ujságot hallottuk, hogy ő azt a felfedezést tette: non est bonum esse hominem solum s hogy ő meg akar nőszülni.

S ez érdekes esemény meg is történt azóta, hogy multkori levelemet irtam s én hiszem, hogy önök örömet csatlakoznak barátainak ama forró kívánságához: vajha megtalálta legyen, a mint hiszszük, hogy meg is találta, a d j u t o r i u m s i m i l e s i b i.

A vallásos kérdések tárgyalásában hogy mennyire tért kezd nyerni a szabad szellem, annak kiváló példáját láttuk közelebbről Skótiában, mely eddig egészen kalvinista volt. Lord Gifford (nem birodalmi peer, hanem egyike az edinburghi felsőbb törvényszék lord bírónak) 250,000 forintot aranyban hagyományozott az edinburghi glasgowi, st.-andrews-i és aberdeeni egyetemeknek felolvasások tartatására.

A tárgy, a melyről a felolvasások tartandók: természeti theologia, melynek tárgyalásában a felolvasóknak teljes szabadság engedtetik; nem köttetnek semminemű elfogadott dogma által. Ez úgy hiszem az első példa, hogy a mi nemzeti egyetemeinken a theologiának szabad tanszék állittatik, és reméljük, hogy ennek fontos eredményei lesznek. Nemcsak a természeti theologia, hanem a kijelentett theologia is, a mint mi fogjuk fel a dolgot, meg kellene, hogy szabadittassék azoktól az akadályozó bizonyítékoktól, melyeket ősapáink találtak fel. Lord Gifford intése, mely oly magas állásról jön, talán nem fog hatás nélkül maradni. A mi theologiai intézeink már rég azt a sarkalatos elvet vallják, s ebben nálunk eddig egészen egyedül állottak, hogy a kik tanítanak azoknak ne csak meg legyen engedve, hanem buzdittassanak is arra, hogy mint szabad emberek tanítsanak.

Azokra, kik a reformatio történelme iránt érdeklődnek, igen örvendetes ujság, hogy a Bod Péter *Historia Hungarorum Ecclesiasticá-ja* végre egészen ki fog adatni Leidenben Brilltől, Rauwenhoff tanár felügyelete alatt. Egy példányra én is akírtam s remélem rövid időn meg fogom kapni. Bod, eddig látott iratai után beszélve, mindig részrehajlatlan szellemű irónak, becsületes kalvinistának tünt fel nekem, ki pontossággal és lelkiismeretességgel adja elé az eseményeket. A Dávid Ferencz elítéltetéséről szóló leírása a leghatásosabb és megindítóbb.

Könyvtáram ujabbán a rakovi káté egy példányával szaporodott, mely a latin nyelvű első kiadásból való, mely a mi I. Jakab

királyunknak volt ajánlva. Egyházunk eme régi és sokat üldözött irói nagy és hősiesszolgálatot tettek az ő idejekben, s nekünk meg kell bizonyítanunk, hogy az ő önfeláldozó buzgóságukkal vagyunk eltelve, hives vagyunk maradandó elveikhez és korunk követelményeinek éppen oly tiszta látással és oly eltökélt szándékkal igyekszünk megfelelni, mint a milyennel ők feleltek meg korukéinak.

GORDON SÁNDOR.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Dr. Brassai Sámuel nagy tudósnaknák füzetünk elején álló Valás és hit című felolvasása külön lenyomatban is megjelent a Dávid F. egy-let számára. Ez értekezés méltó kiegészítése a Jövő vallása című nagy-érdekű értekezésnek. Ugy hisszük fölösleges bővebben ajánlanunk a kitűnő munkát. Kapható Boros György titkárnál (Kolozsvárt, Rózsa-utca 2. sz.)

A keresztyén egyház történelme. Irta Wurga Lajos sárospa-taki theologiai tanár. II. kötet. A reformatió utáni korszak, vagy a protestan-tismus fejlődése és az államok független uralma. Ára 5 frt 20 kr. E vaskos kötet n. 8-ad rétbén csinosan van kiállitva s 820 lapra terjed. Két időszakra oszlik: az első 1517—1648-ig, s 12 szakaszból áll; a második 1648—1814-ig s 9 szakaszt foglal magában. Szerző alaposan, tiszta, világos iránylyal s a legap-róbb részletességgel tárgyalja az eseményeket. Közli a forrásokat s a nevezetes szereplők munkáját, a mi a mű becsét nagyon emeli. Ajánljuk olvasóink, s mindazoknak figyelmébe, kik az egyháztörténelmet részletesen akarják tanul-mányozni.

„Kenderesi Gábor szomorú esete vagy az ördögök itala. Tamulságos igaz történet a magyar nép számára. Versekben megírta Murányi Sándor.“ Ez egyike ama népies füzeteknek, melyekkel a Tatár Péter-féle butító, babonát terjesztő ponyvairodalom termékeit akarják a piacról leszorítani. Je-les írók munkálnak közre e célra. S mi felette örvendünk, hogy a mieink kö-zül Murányit is résztvenni látjuk emez a nép gondolkozását emelő és erkölcsét nemesítő nemzeti vállalatban. Kenderesi Gábor esetében a pálinka-ivás szomorú következményei vannak felmutatva. Valóban megtörtént dolgot beszél el, melyre Maros-Széken sokan emlékezhetnek az 50-es évekből, de látszik, hogy azt köl-tő szedte versekbe. — Csakugyan tőle jelentek meg még: „A talált kincs“ (elbeszélés) és „A mi jó, meg a mi nem jó“. (Egészségi tanácsok a nép szá-mára) című füzetkék is. Ugy az előbbit, mint a két utóbbit ajánljuk paptár-sainknak, hogy azt minél számosabb példányban terjeszszék a nép között. A füzetkék ára darabonként 2 kr. Megjelentek Budapesten, Méhner Vilmos ki-adásában (IV. ker. Papnövelde-utca 8. sz.)

Magyar Plutarch. — Uj Magyar Athenas most kiadott X-ik füzetével befejeződött. Sz. Kiss Károly, Kálmán Farkas és Bierbrunner Gusztáv gyűjtöt ték benne össze az újabbkori ref. és ág. hitv. egyházi írók életrajzeit. A tiz füzet ára 5 frt. Aigner Lajos kiadása Budapesten. — A Protestans Né-pkönyvtárnak, melybe ref. és ág. hitv. írók dolgoznak II. és III. füzete meg-jelent. (Hornyánszky V. kiadása. Budapest, egy füz. ára 20 kr.) A vállalatot ugy látszik mind szélesebb körben kezdik felkarolni. Ref. és ág. hitv. afiának tehát már megvan és gyarapodik népkönyvtárunk. Reméljük, hogy a Dávid F.

egyletnek júniusra hirdetett pályázata meghozza azt a sikeres eredményt, mely a mi egyházunkban is egy népkönyvtár megindítására kezdetül szolgálhat. — Keresztény Népparád. Missio és Gusztáv Adolf egylet havi közlönye. Kiadja Budapesten Hornyánszky. Ára 2 kr. — Magyarország helység-
névtára két kötetben. Szerkesztette Dvorzák János. (Budapest, II. Donáti-
utca 3. sz.) Ára 10 frt.

Kénosi J. kézirati művei. A K. Magvető f. évi első füzetében Jakab Elek ur „Kiáltó szó a pusztában“ cz. cikkében többek közt ezt írja: „A tordai unitárius középtanoda könyvtárából Kénosi Tózsér János két kézirati nagybecsű műve a gróf Kemény József gerendi könyv és kézirat tárába jutott s ma az erdélyi Muzeum-egylet birtokában van.“

Nem kívánok a Kénosi-féle iratok történetének fejtegetésébe ereszkedni. Az igazság érdekében csak azt jegyzem meg, hogy Kénosinak említett két műve u. m. De Typographiis et Typographis Unitariorum és Bibliotheca Scriptor. Transylvaniae Unitariorum stb. a Kénosi és Uzoni eredeti kéziratában, az első csakán, az utóbbi teljes állapotban a kolozsvári unitár. Colleg. könyvtárában van s sohasem voltak a tordai gymn. könyvtárában. A muzeum könyvtárában levő példány csak másolat, miről Kénosinak — többek közt a kolozsvári Colleg. matric.-ban isk. főnök (senior) korában tett iratával való összehasonlításból bárki azonnal meggyőződhetik. De meg lehet győződni ezen példányoknak a tordai iskola matrikulájával való összehasonlításából is, a melyet Kénosi szintén sajátkezüleg írt s mely ma is a tordai gymn. könyvtárában van, honnan Váradi Károly, mint igazgató adta volt át czikkiró urnak és vissza is tette.

Benczédi Gergely.

KÜLÖNFÉLÉK.

A Keresztény Magvetőért! A Keresztény Magvető érdekében Kovács Dénes bágyoni birtokos, hitbuzgó egyháztanácsos afiától a következő levelet és küldeményt vettük: „T. Szerkesztőség! Egy régóta eszembe tartott és melegen ápolt gondolatomnak akarok kifejezést adni; és ez az, miszerint a t. szerkesztőség ügybuzgósága mellett óhajtanám, ha egyetlen folyóiratunk, a Ker. Magvető biztosítása tekintetéből bizonyos alapot eszközölhetnénk, mely az elismerés mellett idővel némi kárptólást is nyújthatna az előfizetők és pártolók változékony száma mellett.

Igaz ugyan, hogy folyóiratunk nagy elismerésben részesül, szélesen kiterjedett olvasó körrel dicsekszik, s bizonyára csak szaporodhatnak előfizetői és pártolói. Azonban gondoljuk meg azt is, hogy vagyonosabb s áldozatkész litrokonainkot, azoknak halálával aligha tudhatjuk pótolni, és így önként reá jövünk az én gondolatomra, t. i. hogy az előfizetők egyszermindenkorra fizessenek 50 forintot és a pártolók 100 frtot készpénzben — urbéri vagy államkötvényben — s mint alapító tagok kapni fogják, míg élnek egy-egy példányban a Ker. Magvető füzezeit; a befizetett összegek tőkét fognak alkotni, melynek kamatja — mint addig is — a folyóirat költségeire fordittatik.

Nézetem szerint ez által csak nyerhet az ügy, s a fizetők sem terhelődnek. Meglehet, hogy a körülmények szerint — most és ezután is — sokaknak állhat módjában egy kedvező alkalommal, a fennebbiek szerint cselekedni, s így a vállalat erősítéséhez hozzájárulni.

Én a magam 100 forintját pártolásom állandósítására idemellékelve ezennel tisztelettel küldöm. Bágyon, 1887. április 10. Kovács Dénes. — Kovács Dénes érdemes afának emez életrevaló gondolatáért és áldozatkészséget tanusító eme jeles tényeért, hogy gondolatát nemcsak hogy közölte, hanem azt a maga részéről azonnal valósitotta is, a legmelegebb köszönetet mondunk. Vajha az ő példája minél több követőre találna hitrokonaink között, hogy így lehetővé tétetnék, hogy folyóiratunkat célunkhoz képest mindinkább bővítsük, vállalatunkat fokozottabb mérvben emeljük, a mit bizony csak lelkes pártolás mellett lehet eszközölni!

Unitárius isteni tisztelet tartatott husvét másodnapján Orosházán, melyről a következő levelet vettük: „Az orosházi unitárius fiókegyház első isteni tisztelete a függetlenségi olvasó népkörnek e célra átengedett termében tartatott meg, mely zsufolásig megtelt hallgatósággal; a résztvevők száma mintegy háromszázra tehető, kik között férfiak nagyobb számmal voltak. Tehát e szám is eléggé bizonyítja, hogy a nép érdeklődik vallásunk iránt. Nagyban járult a sikerhez T. Ajtay János s. lelkész ur, ki szép és megható ünnepi szónoklatával, melyben Krisztus feltámadását az igazság feltámadásával azonosította, továbbá az Isten, ember és hazaszeretetet oly szép példákkal világosította meg, hogy a közönség tetszését egészen megnyerte, úgy, hogy az isteni tisztelet befejezése sokaknál talán akaratlanul is e kifejezést csalta ajkaikra: „hisz ez értelmében és ily alapon én is unitárius vagyok“. Az isteni tisztelet befejezte után Salamon József gondnok ur házánál közebéd volt, melyen hód-mező-vásárhelyi vendégeink, kik az ünnep emelése érdekében szivesek voltak, nem kimélve sem időt, sem fáradságot hozánk átjönni, résztvettek. A közebéd alkalmával T. Ajtay János lelkész Mélt. és főlt. Ferencz József püspök urra, Megyelka József h.-m.-vásárhelyi gondnok ur T. Derzsi Károly urra, mint budapesti anyaegyházunk lelkészére, kitől a következő távirat érkezett: „Orosházi hitrokonainknak az első Unitárius istentisztelet alkalmából az anyaegyház nevében szives üdvözetemet és legjobb kívánatomat küldöm! A szeretet Istenétől segítve lelkesüljenek, munkálkodjanak és éljenek.“ — Gintner István T. Ajtay János s. lelkészre, T. Ajtay János és Megyelka József urak az orosházi fiókegyház gondnokára Salamon József urra és családjára, az orosházi hitrokonokra, a testvéries összetartásra stb. mondtak felkö-

szöntöket. Vendégeink egy része a délutáni órákban eltávozott, míg többen csak a késő esti órákban távoztak szerény körünkől, azzal az édes érzettel, hogy itt buzgó hivek ünnepeltek. Adja a szeretet Istene, hogy ez a buzgóság mindinkább növekedjék. Hitrokoni üdvözlettel Oros-házán, 1887. ápril 12-én. Gintner István, az orosházi unitárius fiók-egyház jegyzője. — F o g a r a s b a n csakugyan husvét másodnapján tartatott az első unitárius isteni tisztelet, a melyről e tudósítást kaptuk: „Fogarásban ez év husvét másodnapján az unitáriusoknak szép ünnepe-lye volt. Ekkor tartatott meg az első unitárius istentisztelet urvacsora osztással egybekötve, a mely alkalommal kimondatott egyszermind a hiveknek, kik mintegy 100-an vannak, fiókegyházzá alakulása is, megválasztatván gondnokká T. Lőrinczi Dezső polgáriskolai tanár fia. Az isteni tisztelet, melyen szép számu közönség volt jelen felekezeti kü-lönbőség nélkül és mintegy 50-en éltek urvacsorájával, m. kir. járásbíró Tibáld Mihály hitrokonunk házánál tartatott meg, hévizi lelkész Mózes Mihály ténykedése mellett, a kiké első sorban az érdem, hogy ily szép szép számu hiveink lelki szükségletei kielégíthetésének eszméjét felka-rolták s lehetővé tették, hogy saját hitelveik szerint s közös gyüleke-zetben dicsőíthessék az egy igaz Istent. A Dávid F. egylettől az alakult fiókegyház egy szép bibliát kapott. Istennek áldása s kegyelme legyen nemes buzgalmukon s kezdeményezésükön!

Rédiger Géza, dolgozótársunk a folyóiratunkban ismertetett Kin-cses Jancsi vagy a Juhász bojtár meséje czimü munkájáért a Révai testvérektől 100 frtot kapott tiszteletdíjul, mely összeget az E. M. K. E. számára adta.

Nagy Tamás tanár váratlanul elhunyt 1887. márt. 20-án Hód-mező-Vásárhelyt. A megboldogult Erdélyben, Kövenden született 1849. július 8-án. Tanulmányait a kolozsvári unitárius főtanodában 1868-ban kitünő eredménnyel végezte. A selmeczi akadémián két évet töltött, de pályáját nem találván czélszerűnek, a budapesti egyetemen a bölcsészeti fakultáson járt két évig. Innen dr. Petzval és dr. Schenzl tanárok az ó-gyallai csillagda tulajdonosának, Konkoly Thege Miklósnak ajánlották, hol mint segéd igen szép eredménnyel működött. 1875-ben, Hódmező-Vásárhelyt a felső népiskolához a mennyiségtani és természettudományi tanszékre megválasztották, hol 12 éven át, mint a nevezett intézetnek buzgó és szorgalmas tanára oktatta az ifjúságot. Az ő kezdeményezése és közreműködése következtében hővitették ki az intézetet a gazdasági szakoktatáson kívül az ipari és kereskedelmi szakkörökkel. A társadalmi mozgalmakban is tevékeny részt vett. A „Vásárhelyi Hiradó“-nak és „Közlöny“-nek szerkesztője volt s városi képviselő. Halála nemcsak az illető iskolákra veszteség, hanem az egyházra is, melynek mint jegyzője 8 évig lelkiismeretes pontossággal felelt meg hivatalának, úgy, hogy teljes mértékben kiérdemelte a hitrokonok becsülését, bizalmát és szeretetét. Szívökben őrzik emlékét s őrzik nemcsak ők, hanem hitfelekezeti

különbség nélkül mindazok, a kik az ő tudománya mellett felvilágosult gondolkozását s humánus jellemét megismerhették.

Gyász hírek. Péterfi Sándor, hévizi nyugalmazott lelkész és esperes, sok jeles egyh. beszéd írója, márt. elején végegyengülés következtében meghalt. Szegény jó öreg sokat szenvedett főleg utóbbi napjaiban s a halál reá nézve, mondhatni, jótétemény volt. Elköltözött jelesünk életéről, egyik munkatársunktól, külön életrajzban fogunk megemlékezni. — Pálffy Ferencz, udvarhelymegyei tiszti ügyész és egyháztanácsos nagy csapást szenvedett két kedves kis fiának, Károly és Jankónak halálában, kiket járványos betegség három nap alatt ragadott el. — Recsenyéden id. F. Máthé Istvánt, sok érdemet szerzett egyh. gondnokot nagy innepélyességgel temették el ezelőtt pár héttel. Legyen áldott emlékezete! — K. Nagy Gábor kaáli földbirtokost érzékeny vesztés érte Albert nevű, VI-ik osztályos tanuló, jóreményű fiának hosszas betegség után történt elhunytában. — Geréb Sándor als.-boldogasszonyfalvi lelkész márt. 26-án elvesztette 8-ik évében járó Anna leányát.

Jövő füzetünk egyik nagy jóltevőnk: Kelemen Benő életrajzát fogja hozni képpel kitűnő történelemírónk, Jakab Elek tollából.

Folyóiratunkról a „Protestans Pap“ februári száma: „A „Keresztény Magvető“-t, mint valóban igazi tudományos folyóiratot, melegen ajánljuk t. paptársaink figyelmébe.“

„A Keresztény Magvető pártolói“ sorába léptek ujabban: Radó János, m. kir. adófelügyelő Déván; Frankkiss Jenő kereskedő Kolozsvárt; Koncz József gazdatiszt Bethlenben.

ARANYKÖNYV.

A BUDAPESTEN ALAPITANDÓ UNITÁRIUS RENDES LELKÉSZI ÁLLOMÁSRA ÉS ÁLLANDÓ IMAHÁZRA TETT KEGYES ADOMÁNYOK.

XXXVI. Közlemény.

Nagyságos Beniczky Gábor ur 47. sz. gyűjtő könyvecskéjére adakoztak: Özvegy gróf Bathyáni Lajosné 5 frt. Gr. Keglevich Béláné 1 frt. Beniczky Gábor 94 frt, összesen 100 frt. — Továbbá: Binecz Ilka 5 frt. Bauer Sándor 80. sz. könyvecskére 2 frt.

M. Farkas Sándor ur 150. sz. könyvecskéjére adakoztak Alsó-Lendván: Hajós Mihály ügyvéd ur 1 frt. Hajós Mihályné 1 frt. Hajós Gyula, Feri, Kálmán, Gabriella egyenként 1 frt. Nábráczky Béla 1 frt. Nábráczky L. 1 frt. Keller Gyula 2 frt. Gallos Pál 1 frt. Rákos Sándor, Jakab Pál, Vighy István, Donyér Imre, Reis Miksa, Vogl Miklós, Császár Dániel, Szép N., Kazaliky, Nemes Károly, Magyar Ferencz egyenként 20—20 krajczár. Lancsák János, Balogh István, Cseke Zsigmond, Császár Sándor, Goron Imre, Magai Gábor, Greiner Henrich, Német József, Józsa Farkas. Babolcsy Pál egyenként 10 kr. Berger 80 kr. Összesen 15 frt.

E közlemény főösszege 122 frt. Ehez adva a 35 közleményt 18,481 frt 63 krt, az alap teszen: **18603 frt 63 krt.**

Budapest, 1887. ápr.

Hajós János,
egyh. gondnok.

Végh József,
pénztárnok